ÉDES ANYANYELVÜNK

VIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1986. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

Huszonnegyedik alkalommal rendezték meg a szép magyar beszéd országos döntőjét Győrött. Képünkön: Péchy Blankát köszönti a verseny egyik ifjú résztvevője
(Fotó: Alexay Zoltán)

A tartalomból

Kemény Gábor:
Mundialmérleg
Holczer József:
Nevekkel játszó ifjúság
Büky László:
Múlt és jelen az istálló-ban
Rácz Endre:
Diáknyelvünk történetéből: A kicsapás

Kovalovszky Miklós:
Szálok az úrnak
Győri Anna:
Beszélgetés Sztankay Istvánnal
Balabán Péter:
Szobrászok, festők, labdarúgók

Reményi-Gyenes István:
Megmagyarosodott szakszavak
Egedy Mária:
Nincs rózsás labyrinth
Gerendeli György:
Csak hivatalosan
Haader Lea:
Ízlés szerint?

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.
A szerkesztőbizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Péterfy S. u. 15
1076
Telefon: 424-431
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely hírlap-
kézbesítő postahivatalnál, a
Posta hírlapüzleteiben és a
Hírlapelőfizetési és Lapellá-
tási Irodánál (HELIR) Buda-
pest, V., József nádor tér 1. –
1900, közvetlenül vagy posta-
utalványon, valamint átuta-
lással a HELIR 215-96162
pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 21 Ft,
egy évre 42 Ft. Külföldiek ré-
szére előfizethető a „Kultúra"
Könyv és Hírlap Külkereske-
delmi Vállalatnál, H–1389
Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (868538/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Nevekkel játszó ifjúság

Órák közti szünetben magoló-ismétlő, de olykor éppen az órán „véletlenül" bakizó diákság számos *névvariációs leleményét* csodálhattam meg eddig is. Ilyen jelenség a következő, a népetimológiához közel álló ferdítés: a Goriot apó-beli *Rastignac* nevéből igazi magyar: *Rostos Ignác* lett. Egy másik példa: az Antigoné oktatásakor szeretem fölrajzolni a családfát, s ezen *Laiosz thébai* király és neje, *Iokaszté* állnak a grafikon tetején. Nos, magyarok ők is: *Tébolyult Lajos*, illetve *Lyukasztó* (néni) vált belőlük.

Látható tehát módszerük is: főként nyelvi *játékot* űznek, s ezáltal hangulatot teremtenek. Ez persze egyáltalán nem az egymást (vagy másokat) gúnynévvel illetésnek a területe! Alkotó szellemességről vagy inkább szellemes alkotókedvről van szó. Stílushatást érnek el, akár tudattalanul, akár készakarva; tanárbosszantásul vagy éppen ellenkezőleg: a fáradt szaktanár földerítésére. A francia szimbolizmusra-impresszionizmusra nekik külön terminusuk van: *rimbódler* vagy *rembódler*. Mindenki tudja, melyik két költő nevének találó összevonása ez. Egyik diákom meg is nyugtatott: „Ez még semmi! Az érettségire készüléskor már *Rembódler-Montovid* lesz!" (Az előző kettő + *Lermontov* és *Ovid*ius!). Ha olykor mégsem fáradt a tanár, hanem (mondjuk az óra színesítésére) ő maga is játszadozik a nevekkel, akkor elindul a diákfantázia.

A humorteremtés mellett hangulatteremtő és stílusformáló megnyilatkozás a metaforikus *szóláshasonlat*. Talán sokan ismerik a régi „...a szíved *arany*, az eszed meg *tompa*" mondást. A legtöbb családnév ma már csak azonosító, jelölő szerepű, konkrét tartalma nincs. És mégis! A kiemelt melléknevek mindnyájunkban fölidézik a két kiváló költő nevét. Ez a jelenség bizonyára fennmarad a jövőben is. Jelenlétüket biztosítani fogják szellemes, sőt *költői hajlamú* nagy- és kisdiákok. Mert amit alább idézek, a kicsik kiszámolós játékaiból való. Csak hegyeztem a fülem a ritmika, sőt a szépség bűvöletében. Mintha valahonnan a virágénekek világából szólalt volna meg csilingelő gyermekhangon: *„Rangos*, mint a *Katalin; forró*, mint az *Evelin; kegyes*, mint a *Csilla*."

Íme három közkedvelt rádiós szerkesztőriporterünk. Családnevük visszakapta konkrét tartalmát. *„Remek!* – mondta erre egy nagyobb diák, de rögtön hozzá is fűzte – mint a *csehszlovák űrhajós*..."

Holczer József

Tartalom

Holczer József: Nevekkel játszó ifjúság ..... B/II.
Kemény Gábor: Mundial-mérleg nyelvészszemmel (és -füllel) 1
Szepesy Gyula: Nyelvi babona fociban 1
Egedy Mária: Nincs rózsás labyrinth 2
Büky László: Múlt és jelen az istálló-ban 3
I. Gallasy Magdolna: Újjászületik az „alsó szomszéd" 4
Posta István: Mi az igazság? 4
Rácz Endre: Diáknyelvünk történetéből: A kicsapás 5
Szűts László: Szepesy Gyula: Nyelvi babonák 5
Németh Ervin: Nem engedünk a 48-ból 6
Felde Györgyi válasza 6
Csetneki Sándorné: Diákhagyományok nyomában 7
Gerendeli György: Csak hivatalosan 7
Jankovits György: A magyar beszéd ünnepén 8
sz. gy.: Remek rímek 9
Kovalovszky Miklós: Szálok az úrnak 10
Kontra Miklós: Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. 10
Balabán Péter: Szobrászok, festők, labdarúgók 11
Reményi-Gyenes István: Megmagyarosodott szakszavak 11
Győri Anna: Minden pillanatban a legjobbat (Sztankay-interjú) 12
HNE: Föld és nyelv 13
Balogh Lajos: Név-e a szám? 13
Kovalovszky Miklós: Szolnok megye földrajzi nevei. I. 13
Egy menetjegy – kissé közelebbről 14
Haader Lea: Ízlés szerint? 14
Nyelvi játékok 15
Posta 16

MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SIRÁLY MŰHELY-SZÉPIALOM

Mundial-mérleg nyelvészszemmel (és -füllel)

Mire ezek a sorok napvilágot látnak, a mexikói labdarúgó-világbajnokság: az éjszakába nyúló közvetítések véget érni nem akaró sorozata, a (csapatunk okozta) boszszúság és a (más csapatok szerezte) gyönyörűség már nem lesz több halványuló emlékképnél. Mégsem tartom szükségtelennek, hogy a sportvezetők, sportújságírók, orvosok, sőt a tollat ragadó egyszerű szurkolók értékelései után a nyelvész is hallassa hangját, legalább egy rövid cikk erejéig. Hiszen a Mundial négy hete alatt csaknem mindennap órákat töltöttünk meccshallgatással, s ezenkívül végigolvastuk a napi- és a hetilapok bőséges tudósításait is. Mindez, azt hiszem, nem maradt, nem maradhatott hatás nélkül nyelvi ízlésünkre. Vagyis a Mundial ebből a szempontból is közügynek bizonyult.

De miért is *Mundial*? Miért nevezzük így ezt a sporteseményt, spanyolul, lassacskán már oly természetességgel, mintha magyar neve nem is volna?

Az ok nagyon prózai: 1978 óta spanyol nyelvű országban rendezték mind a három világbajnokságot (Campeonato *Mundial*), s így megszoktuk, hogy ezzel a rövid, dallamos szóval jelöljük magát a versenyt is. Olyannyira, hogy a *Mundial* kezd köznévvé válni: idős, művelt nyelvésztől éppúgy hallottam, mint ifjú sportrajongótól.

A közvetítéseket hallgatva feltűnt, milyen sok a riporterek beszédében a képszerű állandó szókapcsolat, a panel. Ez természetes velejárója a műfajnak, a rögtönözve fogalmazás kényszerének. Nem is hibáztatom miattuk a közvetítőket, legföljebb annyit jegyeznék meg, hogy a túl gyakori ismétlődés a legsziporkázóbb nyelvi ötletet is közhellyé silányítja. Hát még ha azt kell szüntelenül hallgatnunk, hogy a csapat *ráült az eredményre* vagy hogy a csatár *beleült az ölébe* az ellenfélnek!

Nem hagyhatjuk említetlenül azt az igénytelenséget s az ebből fakadó zűrzavart sem, amely nálunk az idegen nevek kiejtését jellemzi. A világbajnokság heteiben ismert, félig ismert és egészen ismeretlen nevek tömege zúdult ránk. Mit tapasztaltunk? Azt, hogy e nevek egy részét rendszeresen rosszul mondták ki, anélkül, hogy erre bárki fölhívta volna a közvetítők figyelmét, akár a helyszínen, akár itthonról. Például a dánok ellen négy gólt szerző csatár, *Butragueño* nevét többnyire ezzel a kiejtéssel hallhattuk: „butrahenyó", pedig a *g* után jól láthatóan ott van egy *u* betű, épp azzal a céllal, hogy a *g* az *e* előtt is megmaradhasson *g*-nek. Örvendetes kivételnek számított, hogy a belga csapatban játszó, de olasz születésű középpályás, *Scifo* nevét, amelyet eleinte helytelenül „szkífó"-nak ejtettek, egy idő után legalább a tévériporterektől úgy hallhattuk, ahogyan bizonyára ő maga is mondja: „sífó"-nak.

A sportsajtó stílusát a világbajnokság idején az jellemezte, hogy a pontosság, az elemző tárgyszerűség rovására mindinkább eluralkodott a színeskedés. „A ráadásfélórában a cserekakasok legyűrték a bágyadt ördögöket." Ez a mondat nem valami állatmeséből való, hanem a bronzéremért játszott francia–belga mérkőzés tudósításának a címe a sportlap június 29-i számának első oldalán. Ezt az eredetiségre vadászó, de valójában csak modoros stílust hírlapíróink talán külhoni kollégáiktól lesik el. Ott dívik az olyasmi, hogy „A spanyol torreádorok könyörtelenül leszúrták a dán bikát" (az 5:1-re végződött mérkőzésükön), vagy hogy „Butragueño, a Keselyű kedvére lakmározott a dánok holttestéből". Ehhez képest a Népsport másnapi alcíme szinte mértéktartó: „Négyszer csapott le a Keselyű Querétaróban".

Jó tolla van

Mi az oka ezeknek a stílusficamoknak? A vb óta sokat olvashattunk arról az ellenszenvről, melyet a játékosok és az edzők némelyike a sportsajtó munkatársaival szemben táplált. Talán ebben az áldatlan légkörben kényszerültek arra sportújságíró kollégáink, hogy túlszínezett, keveset mondó „virágnyelvbe" meneküljenek.

A csatár beleült az ölébe az ellenfélnek

Van egy másik, ellenkező iránya is ennek a menekülésnek: az MLSZ-nek a világbajnoki szereplésről közzétett jelentése a legrosszabb fajta hivatali bikkfanyelven van megfogalmazva. E körülményeskedő, itt-ott ködösítő hivatalos közlemény szinte hemzseg a sok *biztosít*-tól, még sem volt biztosítva általa a becsületes tájékoztatás. De ez már egy másik cikk témája lehetne.

Kemény Gábor

Nyelvi babona fociban

Az 1986-os labdarúgó-világbajnokság mérkőzéseit kiváló tudósítók közvetítették a magyar televízió közönségének. Néhány nyelvi botlásukról Kemény Gábor is ír. Bántó volt az is, hogy egyik legnépszerűbb tudósítónk a döntő mérkőzésen mindenáron „nyelvművelni" iparkodott, ráadásul igen különös módon.

Az egyik német játékos a 16-os vonalhoz rajzolt félkörnél szabálytalankodott. A játékvezető szabadrúgást ítélt, amelyet a félkörről kellett elvégezni. A németek sorfala sehogyan sem akart az onnan 9 méterre levő 11-es pontig visszavonulni. A neves tudósító méltatlankodott: „Nem értem, hiszen a köríve a 11-es ponthoz van mérve". S tudálékosan hozzáfűzte: „...hogy magyartalanul fejezzem ki magam".

A tudósító a magyar emberek millióival azt akarta elhitetni, hogy a „van mérve" kifejezés magyartalan. Pedig dehogyis magyartalan! Nagyon is jól van mondva magyarul! Arany János így beszélteti Toldit: „Szakmány módra *van* rám *mérve* minden óra". Arany a sportolókra is gondolhatott, amikor a Pázmán lovag című versében ezt írta: „Félre, félre!... *pálya mérve!*" Sporttudósítók! Olvassátok Arany Jánost!

Megbocsáthatjuk a tudósítónak, ha a közvetítés hevében nyelvi hibát követ el. Azt azonban nem bocsátjuk meg, hogy a közvetítést megszakítva nyelvi babonát terjeszt, és félrevezeti (esetleg megbotránkoztatja) a közvetítést hallgató embereket.

Szepesy Gyula

Nincs rózsás labyrinth

Napjainkban, mikor vég nélkül vitázunk arról: menynyire van létjogosultságuk az idegen szavaknak, és melyek azok a nyelvi rétegek, melyekben szükségesek vagy hasznosak lehetnek, a Berzsenyi-évforduló jó alkalomnak látszik arra, hogy e szempontból is szemügyre vegyük éppen „a legnagyobb magyar deákos" szavait, kifejezéseit. Ha valaki verseit olvassa, legelőször lenyűgöző nyelvalkotó képzelete ragadja meg, mely a nagyok közt is csak keveseknek a sajátja. Tanulmányából tudjuk, hogy iszonyodott a megszokott, semmitmondó kifejezésektől, és arra törekedett, hogy stílusa messze a mindennapi fölött a lehetőségig díszes legyen. Ha a görögnek–rómainak külön költői nyelve volt, „mi csak úgy választhatjuk el a poétai nyelvet a prózaitól – vallotta –, ha azt kihímezzük, azaz költői képletekkel érzékiebbé, új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk". Ez az ars poetica egy új magyar költői nyelv megteremtésére vállalkozik olyan korban, mikor a görög–latin kölcsönszók többet mondanak a magyarnál a deákos műveltségűeknek, s a kibontakozó romantika időben–térben–lélekben kitágítja a világot. Természetes tehát, hogy az antik kor szavainak varázsos hangulatáról, tömörítő erejéről, az európai közösségbe tartozást sugalló szerepéről Berzsenyi sem mondhatott le. Horatiustól azonban – aki úgy eszményképe, mint Danténak Vergilius – mértéktartást, törvényt, fegyelmet tanult, s az idegen szavakat is tudatosan, felelősséggel vegyítette, amint a mondanivaló magas fokú művészi kifejezése megkívánja.

A költő, aki szerénynek mondható kúriájában, éjszaka, gyertyafény mellett számolgatja a szótagokat, töpreng az ortográfián (helyesíráson), akinek magasan ihletett fantáziáját alaki célok korlátozzák: klasszikus tömörségre kényszerül; erre pedig a nagy múltú latin szavak igen alkalmasak. Az Osztályrészem indító képe a révbe érkező Odüsszeuszt idézi (Partra szállottam. Levonom vitorlám.); de a két versszakban csupán egyetlen idegen tulajdonnév szerepel: a *Charybdis*. A messinai szorosban ma is meglevő tengeri örvényre utal vele; a szoros hajdan számtalan hajó pusztulását okozta. A *Charybdis* ráértéssel régóta az ember számára fenyegető helyzetet jelölhet. A határozatlan számnévvel (*Sok* Charybdis közt. Izzada orcám) Berzsenyi az utóbbi tartalomra utal: vele szemérmesen egyetlen szóba sűríti mindazt a bajt, szenvedést, amit Sömjénbe költözéséig családjától, másoktól el kellett viselnie. Sőt e szóképpel általánosít is, személyes panaszát azzal enyhíti, hogy örök emberivé oldja.

„A hegy boltozatin néma homály borong, Bíbor *thyrsusain* nem mosolyog gerezd" – idézgetjük A közelítő télből. A szüret utáni kopár tájkép thyrsusa a csupasz növényszár neve, de érintkezéssel (bor–részegség–tivornya) Bacchus isten papjainak, a bacchánsoknak jelvényét: a fenyőtobozban végződő, repkénnyel, szőlőlombbal körülfont botot is jelenti. A kiürült táj így az életöröm mulandóságát is jelképezi, s mintegy előkészíti a következő sorokban kifejtett összegzést, tanulságot.

A tömörítés gyakran ellentétet, ellentétes hangulatot kifejező képsoroknak is nagy hatású, szerves alkotóeleme a Berzsenyi-versben. A Horác című óda első sorában a *Boreas* zúg a Kemenes fölött. Ez, a metsző szelet, kemény viharokat hozó északi szél mély, zord, idegenes hangzásával nemcsak a természet erejét, tombolását érzékelteti a valóságos és szeretett tájon, hanem ellentétével elmélyíti a második szakaszban megrajzolt életkép bensőségét is.

A közelítő télnek görög szavai a közelmúltat és a jelent állítják egymással szembe az igék és a határozószók (hervad már – nincs már), valamint a tagadó szerkezetek segítségével (nincs rózsás *labyrinth*, azaz növényből épített folyosórendszer), s balzsamos illatok közt nem lengedez a *Zephyr* (kellemes nyugati szél). Nincs már *symphonia* (összhangzat, madárének). Az érzékletes szépségnek antikos megjelenítése szelíden fájdalmas kifejezése annak, hogy a közelmúlt „tavasza" máris olyan messze, mint az aranykor.

Egyik legismertebb elégiájában, a Levéltöredék barátnémhoz című ben csak egyetlen görög–latin szót találunk az utolsó sorban, de bevilágítja vele az egész költeményt, sőt egész életét. Az ő ihletforrása, költészetének meghatározó érzése: bús *melancholiá*-ja, magányossága okozta búskomorsága. Tudjuk, haláláig megválthatatlanul egyedül maradt.

Berzsenyi a görög–latin közszók mellett kedvelte az idegen földrajzi és történelmi neveket is, különösen romantikus hevületű hősi ódáiban, a roppant méretek vagy ellentétek, illetve a dicsőítés-ostorozás kifejezésére. A Forr a világ bús tengere kezdetű versében „ádáz *Erinnys*" (a viszály, a bosszúállás istennője) egyetemes hatalma uralkodik mindenütt, világméretű harc folyik. A nagyságot és távolságot kifejező mozdulatlan tulajdonneveket mozgalmas igei szerkezetekkel kapcsolja össze (lerontá, vér festi, zivatar borítja, kiáltanak, dörgenek, dőlnek, szakadnak), s e harccal áll szemben nyugodt lelkével a kicsiny, de szabad nép.

Berzsenyi legdöbbenetesebb képei nem képszerűek, magasrendű elvontság jellemzi őket, pusztán nyelvi alakjukban, a szavak összeválogatásában van koraromantikus, illetve „modern" expresszionista értékük. Az ulmai ütközet utolsó szakasza így kezdődik: „Merj! a merészség a fene *fátumok* Mozdíthatatlan zárait általi...". A fene fátum jelzős szerkezetben az alapszó: az istenségnek jóslatban közölt megmásíthatatlan akarata. Ennek hatalmát erősíti fel magas hangrendű változatban és alliterálva a hasonlóan rossz jelentésű magyar fene szó, ezáltal növeli a magyar merészsége iránti tiszteletet; ugyanakkor a fene főnév enyhültebb jelentését is érvényesítve mintegy becsmérli a végzetet, lebírhatónak tartja.

Talán e néhány ismert példa is meggyőzött arról, hogy e költőóriás teljes tudatossággal válogatott az idegen szavakból, s mindig valamely határozott célnak alárendelve használta őket. Valamennyi bonyolultan túlmutat önmagán, elmélyíti a vers mondanivalóját, és sokféle hangulat hordozója. A kortársra persze másként hatottak, mint ránk. Az olvasó számára a versértés a szavak feldolgozásával kezdődik, s csak ismeretükben világosul meg a magasabb szellemi termék: a szerkezet. Vajon amikor ma Berzsenyi verseit halljuk, mondjuk, teljes szerepükben értjük-e szavait? „Ami szép, az nehéz" – írta Babits. A művészet befogadása erőfeszítést kíván, de elvezethet bennünket egyik legnagyobb költőnkhöz.

„A Te énekeid nem szokott hangicsálás a magyar Helikonon..., nyelved oly szép, oly nemes, hogy azt csudálni fogja a Haza..." – üdvözölte a még ismeretlen költőt első levelében Kazinczy. Bár így lenne! Reneszánsza akkor lesz értelmes, akkor lesz igazán élő.

Egedy Mária

NYELVÜNK VILÁGA

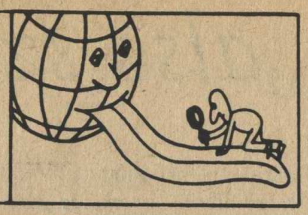

Múlt és jelen az *istálló*-ban

A Magyar oklevél-szótár tanúsága szerint 1291-ből már adatolható *istálló* szavunk, amely olasz eredetű. Származásának megfelelően eleinte *stallo*-féle alakokban fordul elő. A régi magyarság azután számos alakváltozatát hozta létre. Ezek a nyelvemlékekben és a közelmúlt nyelvjárásaiban rendre föllelhetők: *istáló, estálló, estállu.* A szó jelentése – alakjához hasonlóan – szintén változott. A korai előfordulású adatokban 'szálláshely, ahol emberek és állatok tartózkodnak', ilyen jelentésű az imént említett első írásbeli előfordulásában, de körülbelül ez a jelentése a Müncheni Kódexben is, amelyet 1466-ban másoltak (Lukács 10: 34–35). A szó leggyakrabban 'lovak, marhák (éjszakai) tartására való épület' jelentésben mutatkozik. Rendre ezt a jelentést adja számos tájszótárunk, így a Szegedi szótár, az Ormánysági szótár, a Felsőőri tájszótár és másikak is. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár *birkaistálló*-ról is tud. – Fölbukkan a szó 'csűr, pajta' jelentésben a XVI. században, és 'fészer, szín' értelemben is egy XVII. századi adatban. (Mindezeknek könnyen utánanézhetni A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában.)

Szavunknak több különféle származéka van. Sok összetett szó tagja (pl. *istállótalicska, istállótrágya*), s vannak igévé és főnévvé képzett származékai is *(istállóz, istállózás)*.

Meg kell említenünk még két szótárat a továbbiakhoz. A magyar nyelv értelmező szótára két ide vonatkozó jelentést ír le: 'nagyobb háziállatok tartására való gazdasági épület' és 'versenyistálló'. Lényegében ugyanezt mondja a Magyar értelmező kéziszótár is. Az e szótárakban föllelhető *versenyistálló* szóösszetétel pedig már arra utal, hogy a hagyományos-történeti állattartás mellett a versenycélokra való állattenyésztés is kialakult, a *versenyistálló* ugyanis 'a valakinek a tulajdonában lévő versenylovak állományá'-t jelenti. A versenyparipák gondozójának neve *istállófiú* vagy *istállómester*. Az *istállótulajdonos* pedig a sportvilág nyelvében 'az a hivatalosan bejegyzett személy, akinek versenylova(i) van(nak)'.

Mintegy százesztendős az a jármű, amelyikkel világszerte rendezték népszerű versenyeket: az autó, a (gép-) kocsi. Azok a hasonlóságok, amelyek a lóverseny és az autóverseny között vannak, kialakíthatták az autóversennyel kapcsolatos kifejezések és a lóversennyel összefüggő szóhasználat hasonlatosságát is. Nézzük a példákat: „Az Alfa *istálló* legénysége az új V8 turbóval indul..." (Autósélet 1982), „...hogy 1982-ben melyik *istálló* kocsijába fog beülni [Niki Lauda], az még titok" (I. h. 1982); „A téli szünetben sem pihennek az F–I *istállók* versenyzői..." (I. h. 1984), „Vajon miért hívják jó pár nyelven parknak az olajos *autóistállókat?*" (Kortárs 1982), „a dohánygyáros *versenyistállója*" (Az Autó-Motor Magazin keretes hirdetéséből, Magyar Nemzet 1982). Sűrűn szerepelt ebben a jelentésben a hazai Forma 1-es versenyről szóló tudósításokban is. – A példák jól mutatják, hogy *istálló* szavunk és a vele alkotott szóösszetételek is jelentésváltozáson mentek, illetőleg mennek keresztül. A régi jelentések mellé újak állítódnak. Ez a jelentésbővülés – úgy látszik – igyekszik továbbterjedni. Századunk irodalmi életének legendás szerkesztőjéről, Osvát Ernőről ezt olvashattuk nemrégiben: „Szellemi tekintélyére jellemző, hogy generációjának legjobbjai és a nála fiatalabbak a *Nyugat istállójában* mind elfogadták őt mértéknek..." (Magyar Nemzet 1986. II. 10. 7). Tehát: ha van *F–I istálló, Alfa istálló*, vagyis *F–I érdekcsoport, Alfa gárda*, akkor lehet *Nyugat istálló*, azaz *Nyugat írógárda, írócsoport* is.

Valóban lehet?

Az *istálló* főnév életének több száz éve alatt voltaképpen a hagyományos paraszti gazdálkodás szókincséhez tartozott. Ezért a szó érzelmi és hangulati hatása is ehhez a gazdálkodáshoz fűzi. Vagyis falut, tanyát, parasztembert, lovat, tehenet, trágyát társítunk hozzá, vagy mindezekkel kapcsolatos érzéseinket, hangulatainkat. Ez a képzettársítási kör a lóversenysport világában némiképpen szűkült, az autóversenyek „nyelvjárásában" pedig lényegében eltűnt, hiszen a *versenyló – versenyautó* és az egyéb, már említett párhuzamok nem igényelték, de nem is engedték meg ezeket a képzet- és hangulattársításokat. Annak a korszakalkotó irodalmi folyóiratnak a neve mellett azonban, amelyikbe Ady, Babits, Füst, Karinthy, Kosztolányi és mások írtak, az *istálló* szó – úgy tetszik – nem kívánatos képzeteket ébreszthet. Lehetséges persze, hogy az idők múltával a tárgyalt szavunk hangulati hatása egyre gyengül, és 'gárda; érdekcsoport' jelentésben egyre használatosabb lesz. Az angol nyelv is mutat effélét. A *stable* nemcsak istállót, járműszínt, kocsiszínt, versenyistállót jelent, hanem – amint Országh László Angol–magyar szótára (Budapest, 1974.[4]) jelzi – a szleng, a vulgáris nyelvhasználat így nevezi 'az egy intézményen belüli újságírókból, filmszínészekből vagy másokból álló gárdá'-t, az 'újságírókonszern'-et, az 'érdekcsoport'-ot. (Lehetséges, hogy *istálló* szavunknak a föntiekben vázolt jelentésmozgásait az angol nyelvi minta is alakította.)

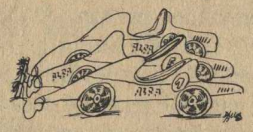

Az Alfa-istállóban

Hétszáz éves *istálló* szavunk jelentésének változása nyelvhasználó képességünk alkotó, kreatív jellegét példázza. A kreativitás által a nyelvi rendszer maga is változik, alakul. Ezt mutatják a fenti metaforikus jelentésváltozások. A kreativitást azonban több minden befolyásolhatja, így stílusjelenségek is. Emiatt a *Nyugat istállója*-féle metafora inkább a nyelvi stílus Augiász-istállójának tetszik.

Büky László

Éber szemmel, füllel MORBID!

(Magyarország, 1985. dec. 15.)

Beküldte: Kovács Beáta

7621 Pécs, Perczel u. 2.

Hol helyezzék el?

A legtöbb szidalmat élvezik

Egyre bágyadtabb sorozatok

Az ép érzékű emberek nem *élvezik* a *szidalmat*, az indulatos, goromba szavakat, kifejezéseket. S ha igen, ez nem egészséges lelkületre vall.

Újjászületik az „alsó szomszéd”

Ki lehet „alsó szomszéd”? Ez attól függ. Ennek a (kijelölő jelzős) szoros szókapcsolatnak más (volt) az értelme falun, és más (lett) az újabb magasházakban.

Községekben, faluhelyen – régen, és azért még ma is – az az *alsó szomszéd*, aki a község „alvége” felől lakik a szomszédos házban. A „felvég” felé lakó pedig a *felső szomszéd*. A településeknek két nagyobb részre osztása általános szokás; az egyik rész az *Alvég, Alsóvég, Alszeg, Alsófalu*, s van *Alsóváros* is, a másik *Felvég, Felszeg* stb. Az egyikben lakók az *alszegiek, alvégiek, alsóutcaiak*, sőt: *alsók;* a másik rész lakóit *felvégiek*-nek, *felvégesiek*-nek nevezi a falu.

Sokféle névadási indíték, illetőleg szemlélet eredménye az, hogy a településnek melyik része lett az Alvég, s melyik a Felvég. Az *alsó* szó etimológiailag az *al* főnév (’alacsonyabban fekvő terület’) és a *-só* képző (’valahol levő’) összekapcsolódása. És valóban, a névadás megtörténhet eszerint is, ekkor egy falunak a völgybe érő része lesz az Alvég, s a dombra futó fele a Felvég. Más Alvég meg azért kapta nevét, mert távolabb esik a várostól az oda vivő út mentén; megint más a folyó folyása mentén esik „lejjebb”; vagy van olyan is, ahol ez a déli, délebbre eső terület neve. (Ez utóbbi jelentéssel alakult például a nyelvjárásokban jól ismert *alszél* ’déli szél’ szavunk.) Az *alsó* jelenti nyelvünkben a térben hátrább levőt, meg az alacsonyabb rangút, kisebb értékűt is. (L. például a népnyelvben: *alsóház* ’hátulsó, udvari szoba’, *alsókonyha, alsóudvar*.) Ennek nyomán megérthető, hogy egy falunak inkább a kastély vagy az urasági épületek felé eső része lett a Felvég, s a szegényesebb házak, újabb bevándorlók területe az Alvég, nem pedig fordítva.

A falvak két részének, két végének elnevezéseit napjaink nyelvhasználata is ismeri, és sok régi nyelvemlék is tanúsítja, pl. (az Erdélyi szótörténeti tárból) 1590: „Szaldoboson az falu *al vegen* [’alvégén’]”, 1625: „*alzeghbe* [’alszegbe’] meneö uczaczka”. Hasonló szemléletű elnevezést őriz sok helynevünk is (már a XIII–XV. századból valók is): *Aldobos, Feldobos; Alnyíres, Felnyíres; Alsókerecsény, Felsőkerecsény; Alsóőr, Felsőőr; Aldebrő, Feldebrő; Algyő, Felgyő.*

A mai „alsó szomszédok” azonban nemcsak azok, akikről eddig szó volt. S az is valószínű, hogy a régi jelentése szókapcsolatunknak már elavulóban van – ez a települési szokások, kapcsolatok lazulásából, a falusi életforma változásából következik. Ellenben maga a kifejezés feléledni, újjászületni látszik – módosult tartalommal, és másféle helyeken, más közösségekben.

Emeletes házakban, főleg panelházakban, házgyári tömbökben szokásossá vált, hogy az egymás fölött lakók (hallótávolságon belüli közeli kapcsolatba kerülvén) egymást úgy emlegetik, hogy az *alsó szomszéd, a felső szomszéd*. Például így szólunk a gyerekre: „Ne ugrálj annyit, mert felszól az *alsó szomszéd!*”; így szerepel a Nők Lapjában is (1986. V. 10.): „Egyszer elromlott nálunk a mosógép vízcsapja. Az *alsó szomszéd* megijedt, hogy átáztatják a frissen meszelt konyháját.”

Ez az „új” alsó szomszéd valóban „alsó”, a szó szoros, etimologikus értelmében: ’alul levő’, ’alattunk lakó’. – Viszont nem „szomszéd” a szó megszokottabb értelmében, nem mellettünk lakik. (A szlávban, ahonnan átvettük egykor a szót, eredetileg ’együtt ülő’ volt a jelentése; s a magyarban is használtuk és használjuk a *szomszéd* szót általánosabban is, a közelit, a közelben levőt jelölve vele.) Van *szembe szomszéd* is, s az újabbkori építkezési formát azzal (is) követi nyelvünk, hogy bővül a *szomszéd* jelentése: a panelek jóvoltából fölle áramló hangok és illatok, meg a le-lefolyó víz az egymás alatt-fölött lakókat is (jó?) *szomszédi* viszonyba vonja.

Mit láthatunk tehát az *alsó szomszéd* szókapcsolatban – nyelvész szemmel?

Egyrészt egy régóta élő kifejezést (a *felső szomszéd*dal együtt: kifejezéspárt), mely a falu tagolását tükrözi, helynevekben is megmutatkozik, s mely ma is él, de használata korlátozott: szókincsünknek inkább a népi és régi rétegébe tartozik, és egész nyelvünkbeli előfordulási aránya csökkenőben van.

Másrészt ez a szoros szókapcsolat egyike lett új kifejezéseinknek. Időben is, térben is elkülönül az előzőtől, elsősorban a nagyvárosok nyelvhasználatának újabb kifejezése. Míg a régi ritkulóban, elavulóban van, ez az újabb születőben, terjedőben.

Kell-e az újtól tartanunk, félni értelemzavaró keveredéstől, vagy félteni a régit a módosulástól? Nem, mint sok más esetben, ezúttal sem. Az új kifejezés „jogosan” jött létre: az *alsó* eredeti, etimologikus jelentése él és ideillő, a *szomszéd* jelentésének bővülése pedig természetes jelenség. Keveredni pedig valószínűleg nem fognak; a nyelvhasználati rétegeződés következtében nemigen találkoznak, s attól se kell félni, hogy valaki egy házgyári házsor egyik házát mint (alsó vagy felső) szomszédját említené. Inkább jó dolog, hogy az új viszonyokra új – vagy újjászületett – kifejezésünk van.

Hogyan jöhetett létre ez az újabb szókapcsolat? Részleges jelentésváltozásról is lehet szó, azaz megtörténik, hogy azok, akik például faluról, peremvidékről lakótelepre költöznek, az új helyzethez idomítják rég meglevő kifejezésüket. (Mint ahogy *padló* lehet már műkőből is, s a *sajtó* ’újság’ is lehet elektronikus.) Az új szókapcsolat kialakulásának jellemzőbb útja azonban más lehet: újra megalkothattuk a nyelvünkben élő *alsó* és *szomszéd* szavakból ezek szoros szókapcsolatát, új jelentésben vonatkoztatva ezt az új viszonyra, az „egymás alatti” helyzetre. (Az persze lehetséges, hogy a nyelvi tudatban azért többnyire még élő „előkép”, a régi *alsó szomszéd* elősegítette, megkönnyítette ezt az „újjászületést”!)

Végezetül: nemigen kaphatunk erre választ, de milyen jó volna tudni, hogy kinek mi jut eszébe erről a kifejezésről. Vajon hányan, kik – és hol – vannak, akik az *alsó szomszéd*-ot csak a régi használatban ismerik, vagy akik csak az újban – s akiknek mindkét vonatkozásban ismerős?

I. Gallasy Magdolna

VIDÁM SAROK

Mi az igazság?

– Van még szalámi?
– *Az az igazság,* hogy elfogyott...
– Helyettesítenél nyolctól kilencig?
– *Az az igazság,* hogy nem érek rá...
– Mester, holnapra el tudná készíteni a zárat?
– *Az az igazság,* hogy más munkám van...
– Kölcsön adnád Kosztolányit?
– *Az az igazság,* hogy Jóskának adtam...

Folytatni lehetne a végtelenségig, de *az az igazság,* hogy kapálni kell mennem.

POSTA ISTVÁN
Csongrád (Gimnázium)

A kicsapás

Mint ismeretes, azt a tanulót, aki súlyosan vétkezik az iskolai szabályok ellen, eltávolíthatják az iskolából. Ennek az eltávolításnak különböző módjai vannak, legenyhébb formája az eltanácsolás, hivatalosan szólva: a tanács folytán való eltávolítás, latinul: *consilium abeundi.*

Szerepel ez a szó Petőfinek tréfás – komolyan nem veendő – versében, a „Deákpályám"-ban is, ahol a tanáraival való állítólagos ellenkezéséről ezek a sorok olvashatók:

Csak denique mi közöttünk
Sine fine folyt a per,
S *consilium abeundi*
Lett a vége breviter.

Azaz: Csak végül is miközöttünk szüntelenül folyt a per, s rövidesen *tanács folytán való eltávolítás* lett a vége.

A *kicsapás* ennél súlyosabb büntetést jelent: kizárást az iskolából, sőt rendkívüli esetben akár az ország valamennyi iskolájából. A *kicsapás* is régi diáknyelvi szó, ám eredetileg nem iskolai, hanem polgári büntetést jelölt. Vajna Károlynak „Hazai régi büntetések" című könyvéből tudjuk, hogy aki viselkedésével közbotrányt okozott, s így nem bizonyult méltónak arra, hogy megmaradjon a város lakossága körében, azt a következőképpen büntették. A piactéren övig meztelenül a szégyenoszlophoz, a *pellengér*-hez kötözték, s ott *megcsapták, megvesszőzték, megseprűzték,* majd állandó ütlegelés, korbácsolás közepette kiűzték a városból. Ezt a büntetést – a nagyobb nyomaték kedvéért – maga a hóhér hajtotta végre.

Mellesleg jegyzem meg, hogy több helyen – hazánkban egyedül Fertőrákoson – mindmáig fennmaradt a pellengéroszlop. A pellengérhez való kötözés szokásából ered a *kipellengérez* ige, amely szóbeli vagy írásbeli nyilvános megszégyenítést jelent.

A kicsapás mint büntetésforma a polgári életből került át az iskolaiba, persze szelídebb formában. Vajna Károly a múlt század hatvanas éveiben maga is tanúja volt egy kicsapásnak, mégpedig Erdélyben, a nagyenyedi kollégiumban. Így ír róla: „Az egész ifjúság kivonult a *kúriára,* vagyis az udvarra. Az ítéletet ünnepélyesen kihirdették. Az elítéltet nyilvánosan megcsapták, 12 vesszőütést mérvén rá. Meghúzták mind a két csöngetytyűt és a deliquens vagyis a vétkes) az ifjúság kettős sorfala között, a növendékek szidalmától kísérve és ütlegelése közben kiűzetett a kollégiumból." A vétkest kikísérték egészen a város széléig, s némelyik iskolában ez alkalommal a repedt harangot húzták meg.

A kicsapás ma már nem jár ütlegeléssel, szavunk mégis érdekes módon idézi fel a régi diákéletet, annak szokásait, emlékeit, akárcsak az első osztályost jelentő *szecska* vagy az elégtelen osztályzat egyik neve, a *szekunda.* E két utóbbiról korábban már írtam lapunk hasábjain (1984. 3. sz., ill. 4. sz.). Most e két szó újkeletű kapcsolatáról számolhatok be. Az elégtelen osztályzatra (a *szekundá*-ról szóló íráshoz kapcsolódva) számos – több mint félszáz – diáknyelvi szót közöl lapunkban Ceglédről Koltói Ádám (1985. 1. sz.). Nos, hadd toldjam meg ezt a listát, mégpedig éppen a *szecská*-val. Ez – régi értelmének elhomályosulásával – alkalmassá vált az egyes osztályzat jelölésére. Saját tapasztalataim szerint *szecská*-nak (is) nevezik az elégtelent a hejőcsabai általános iskolában és a székesfehérvári egészségügyi szakközépiskolában, s föltehetőleg másutt is.

Rácz Endre

Éber szemmel, füllel
TÉNYLEG?

Csörgő Józseftől (4527 Miskolc, Katowice u. 8–10.) tudtuk meg, hogy a Miskolci Közlekedési Vállalat autóbuszain találhatók a lefényképezett plakát társai; ezek riasztják vissza a miskolci autóbuszutasokat a bérletvásárlástól, hirdetve: aki bérlettel utazik, annak pótdíjat kell fizetnie. S mindezt mi okozza? – Csupán egy vessző, amelyet – fölöslegesen! – a *vagy* kötőszó elé tettek.

T. Urbán Ilona

AKI:
- JEGY NÉLKÜL,
- ÉRVÉNYTELEN JEGGYEL, VAGY
BÉRLETTEL KÍSÉRLI MEG AZ
UTAZÁST,
PÓTDÍJAT KÖTELES
FIZETNI!

Szepesy Gyula:

NYELVI BABONÁK

Gondolat Kiadó, 1986

Az utóbbi években megszoktuk már, hogy Szepesy Gyula mindig valami izgalmasat ír, véleménye sokszor meglep bennünket, tanulmányai sokszor vitát kavarnak. Azt hiszem, még ellenzői is egyetértenek abban, hogy nézetei, okfejtései mondhatnánk megtermékenyítően hatnak a mai nyelvművelő szakirodalomra. A Gondolat Kiadót tehát csak dicséret illetheti, hogy vállalkozott a szerző eddigi cikkeinek gyűjteményes megjelentetésére, de vannak a kötetben új tanulmányok is.

A könyv témáját a cím is jelzi; a szerző ma is élő nyelvhelyességi babonákkal, hiedelmekkel foglalkozik. A címlapon a szerző így ír művéről: „Évtizedeken át tanulmányoztam azokat a nyelvi eszközöket, amelyeknek sajátosságait sokáig nem lehetett megnyugtatóan tisztázni és leírni, mert babonák szövevényeitől voltak körülvéve. Azoknak a nyelvészeknek a nyomán haladtam, akik ugyancsak egy-egy tévhitet iparkodtak eloszlatni".

Könyve elején foglalkozik a nyelvhelyességi babonák mibenlétével, természetrajzával. Nyelvi, nyelvhelyességi babonát terjeszt az a nyelvész, újságíró, tanár vagy bárki más – írja Szepesy –, aki helytelennek nyilvánít olyan nyelvi eszközöket, amelyek helyesek, tehát amelyeket az egész nyelvközösség köznyelvi és irodalmi szinten használ, illetve használhat. A terjesztők sorrendjén talán lehetne változtatni, azt hiszem, hogy a nyelvi babonák terjesztésében inkább a tanárok járnak az élen, hisz egy-egy babona védelmezői legtöbbször csak pedagógusaikra tudnak hivatkozni, hogy tőlük hallották.

Szepesy Gyula könyve izgalmas olvasmány még akkor is, ha sokszor nem értünk egyet vele. Különösen a nyelvművelés iránt érdeklődő s a nyelvhelyességi szakirodalomban járatosabb olvasóknak ajánljuk. Csak sajnálhatjuk, hogy a könyv végén nincs szakirodalmi jegyzék, hogy az egyes kérdések iránt mélyebben is érdeklődők jobban eligazodhatnának.

Szűts László

Nem engedünk a 48-ból

Bizony nem! Még akkor sem, ha a helyesírási kérdésekben is szavahihető folyóiratunk, az Édes Anyanyelvünk biztat az ellenkezőjére.

Miről is van szó? A folyóirat által az elmúlt évben meghirdetett, fenti című háromfordulós rejtvénypályázat eredményhirdetését olvashattuk a lap 1986. évi 2. számában. Gondolom, sokan végignézték a gyerekek és a magyartanárok közül is a hátsó borító belső oldalán található cikket. Valószínűnek tartom, hogy nemcsak a nyertesek névsorát böngészték át, hanem a helyes megoldásokat is szemügyre vették. Bizonyára jó néhányan álltak értetlenül a III. forduló „Mivel mértek elődeink?" c. feladatának „helyes" megoldása előtt. Az oldal ismeretlen összeállítója felsorolta a megfejtéseket: AKÓ, MESZELY, ICCE – majd zárójelben kissé megrovólag és kioktatólag hozzáfűzte: „Bár nem csökkentette a pontszámot, szót érdemel, hogy szinte mindnyájan hosszú sszszel [sic!] írtátok le a középső szót. Jegyezzétek meg, hogy helyesen: *meszely!*"

Hát ne engedjünk a 48-ból! Talán nem véletlenül írta szinte minden megfejtő kettőzött *sz*-szel a MESSZELY szót. Olyan mérvadó kiadványok „adták alájuk a lovat", mint a Magyar Tudományos Akadémia által megjelentetett A magyar nyelv értelmező szótára vagy a Magyar értelmező kéziszótár, esetleg a Helyesírási tanácsadó szótár. Ha netalántán gyanakodott valaki, hogy a helyesírási szabályzat új, 11. kiadása megváltoztatta a szó helyesírását, akkor kézbe véve A magyar helyesírás szabályai c. könyvet (Bp., 1984), meggyőződhetett arról, hogy ismeretei nem avultak el: a *messzely* szót helyesen továbbra is kettőzött sz-szel kell írni.

Más kérdés, amely valószínűleg megzavarta az oldal szerzőjét, hogy a köznyelvi

kiejtésben (ha egyáltalán előkerül) sokszor rövid *sz*-szel hangzik a szó. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása azonban nem ezt a kiejtést tükrözteti.

Javaslom hát, maradjunk meg a régi, megszokott írás- és ejtésmódnál: legyen leírva így, kettőzött *sz*-szel – MESSZELY, s hangozzék is hosszú *sz*-szel a beszédben. Annál is inkább, mivel olyan, az értelmező szótárakban is „rég" megjelöléssel közölt szavunkról van szó, amely jobbára csak régi szépirodalmi szövegekben kerül a nagyközönség elé. Ott pedig – nyilván a versek ritmusára gondolva – még az *sz* hosszúságának is szerepe van.

Németh Ervin
(Kemeneshőgyész)

Felde Györgyi válasza

Ezúttal én bizony nem jelenthetem ki, hogy „nem engedek a 48-ból", és ragaszkodom hozzá, hogy a *messzely* rövid *sz*-szel írandó! El kell ismernem, hogy nem volt bölcs – sem szabályhű – tanács lebeszélni az *ssz*-es írásról azokat, akik így küldték be megfejtésüket. Most – eléggé el nem ítélhető módon : utólag – végigböngészve a szakirodalmat, azt kell látnom, hogy mind az érvényben levő új helyesírási szabályzat, mind ennek elődje, valamint a Helyesírási tanácsadó szótár és a Magyar értelmező kéziszótár is kizárólag a *messzely* írásmódot ismeri el, s ugyanígy tesz a Czuczor–Fogarasi-féle szótár és Német vendégszók c. cikkében (Nyr. 24 : :348) Melich János is.

Hogy miből eredt mégis a téves intelem? Ehhez a feladathoz (és megfejtése ellenőrzéséhez) forrásul a Magyar néprajzi lexikont használtam. Ennek 3. kötetében, az 586. oldalon négyszer van leírva a szó: *meszely, meszelyes, egymeszelyes, kétmeszelyes* alakban – *ssz*-es változatban egyszer sem. Megfelelően hitelesnek ítélve ezt az alapművet, meg sem fordult a fejemben, hogy kétségbe vonjam és ellenőrizzem az írásmódját, annál is inkább, mivel ismerve a szó német eredetét, számomra is rövid ejtése természetes. (Hogy ez nem személyes önkényeskedés, azt az utóbbi hetekben sebtében lebonyolított „közvéleménykutatásom" igazolja.)

További nyomozásom a *meszely – messzely* „perében" igen érdekes eredménnyel járt. A már felsorolt forrásmunkák tehát vagy az egyik, vagy a másik változatra voksoltak, a más szakmunkák azonban mindkét változatot tartalmazzák. Így A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára, amely nagyjából azonos számban sorol fel rövid és hosszú mássalhangzós változatot. Bekerült mindkét alak a Szinnyei-féle tájszótárba és az Új magyar tájszótárba (ez utóbbiban a mérőeszköz *ssz*-es írású, de jelzi az egyes vidékeken 'bögre' jelentésben élő *sz*-es formát is). A hétkötetes értelmező szótár a *messzely*-t ritkának minősíti, a *meszely*-t régies alakként tünteti fel; Simonyi Zsigmond Német szövégek magyarosítása c. cikkében (Nyr. 7 : 243) pedig egyenrangú változatként áll egymás mellett. Ebben a cikkében Simonyi már egy XVII. századbeli okirat szövegéből idézi ezt: „négy csupor, az ketteje *meszelyes*...", s A magyar nyelv értelmező szótára IV. kötetében Móricz Zsigmondtól olvasható a példa: „Egy *meszely* bort. – *Félmeszely* is elég lesz – mondta a deák".

Éber szemmel, füllel
MI A CSODA?

MAGYAR HÍRLAP

Nehezen született vízi paradicsom

Mozgássérült uszoda

1986. jan. 18.

Beküldte: Kállai István
1182 Budapest, Nagyszebeni u. 8.

Ez a cím bizony így értelmetlen! Talán inkább *mozgásjavító uszodá*-ról vagy a *mozgássérültek uszodájá*-ról kellett volna hírt adni. Helyes írásmóddal persze az eredeti cím sem elfogadhatatlan: *mozgássérült-uszoda*, azaz olyan uszoda, ahol a mozgássérültek is úszhatnak, sportolhatnak.

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

NYELV ÉS ISKOLA

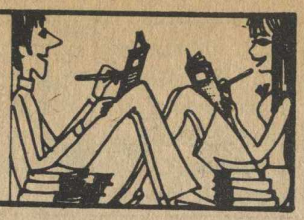

Diákhagyományok nyomában

Egyre többet hallhatunk, olvashatunk arról, hogyan elevenedik föl múltunk sok jeles hagyománya egy-egy lelkes közösség jóvoltából. Ide tartoznak az újraalakuló egyesületek, társaságok, baráti körök, melyek tevékenységükkel a nagy elődök példáját akarják követni. Ápolják a múlt hagyományait, és újakat is teremtenek.

A diákhagyományok újjáélesztése fontos törekvése ifjúságunknak. Ennek egyik megnyilvánulása az ősi diákvárosok képviselőinek találkozója, amely remélhetőleg rendszeresen ismétlődő esemény lesz az ifjúság életében. Azoknak az iskoláknak a diákjai, melyek nem tekinthetnek vissza évszázados múltra, legföljebb évekre, évtizedekre – s ilyen a mi iskolánk is –, a saját hagyományok kialakítása mellett szívesen kapcsolódnak régebbi hagyományokhoz. Kollégistáinknak az elsősök számára rendezett úgynevezett *pecúr-avatója* például elsősorban nevével fűződik a múlthoz, tartalmában mainak tekinthető. És éppen a név az, amely számos kérdést vethet föl. Miért *pecúr-avató?* Honnan származik, mit jelent a *pecúr* szó?

Az Édes Anyanyelvünk hasábjain a közelmúltban Rácz Endrének olvashattuk érdekes írását *A szecska* címmel. A pápai diákok az elsős gimnazistát nevezték már a 30-as években is *szecská*-nak; az elsősök beavatását *szecskázás*-nak. Nos, ami Pápán a *szecska*, az volt Sárospatakon a *pecúr*. Fekete Gyula Bodrog-parti szerelmeink című regényében éppen pecúrságának idejét írja le emlékezetes sorokban. A regény elején majd minden oldalon feltűnik a *pecúr* szó – később a második gimnazistát jelentő *mendúr* szóval is találkozunk –, ám eredetét sehol sem magyarázza. Szótáraink közül jó néhányat átnéztem, hogy a szó származásának nyomára bukkanjak, de hiába kerestem bennük a *pecúr* szó eredetét, ezért a kollégiumok múltjával foglalkozó művekben próbáltam rálelni a magyarázatra. Halványan élt bennem a gyanú, hogy az általam keresett szó összefüggésben lehet Szinnyei Magyar Tájszótárának *peckás* adatával, amelynek jelentése: fűtő, szolgagyerek, kályhafűtő, és Tokaj környékéről származik.

Bajkó Mátyás Kollégiumi iskolakultúránk című, 1976-ban megjelent munkájának 263. oldalán az alábbiakat olvashatjuk: „A szolgadiákok (servitores) száma a felvilágosodás idején és a reformkorban – Kisújszálláson – 80–120 között mozgott. Ők a szegény diákok között is a legszegényebbek. *Coetusbeli* tisztségeik a legalantasabbak: *calefactor* (fűtő), *lotor* (mosogató), *portarius* (kapus), *molitor* (őrlelő), *tabellarius* (levélhordó) stb."

Miután a *peckás* mellett Móricz Zsigmondnál, aki szintén sárospataki diák is

Csak hivatalosan

A gyűlés elnöke köszönti a megjelenteket, majd kéri az előadót, hogy tartsa meg beszámolóját. A jelenlévők, akik már kényelembe helyezték magukat, biztatják a szónokot, hogy foglaljon helyet ő is, és ülve adja elő mondanivalóját. „Ne haragudjanak – mondja –, de így állva jobban tudok interperszonális kapcsolatot létesíteni." Valószínűleg ő sem tudja pontosan, mit jelentenek ezek a szavak. Rémlik neki valami, amit egyszer a vezetői továbbképzésen hallott a hallgatósággal való kapcsolatteremtésről, a metakommunikációról. Jó, ha az ember megjegyez néhány ilyen hatásos idegen szót! A kijelentés meg is teszi a magáét, senki sem akadékoskodik tovább, de néhányan ijedten pislognak rá. Mert mit is jelenthet az „interperszonális kapcsolat"?

Mindjárt az elején leszögezi: „A megbeszélésekre nagy súlypontot helyezünk a beszámoló fölépítésében." Ez már igen! Itt nincs idegen szó vagy kifejezés. Ez magyarul van mondva – mégis üresen kong. Mikor arról beszél, hogy „egységbe kell önteni bizonyos elképzeléseket", ketten-hárman már összemosolyognak.

Nem olvas mindig, szabadon is beszél. Leveszi szemüvegét, és sokat sejtetően mondja: „Elvtársak! Itt van eltemetve a baj!" Hogy a kutya hol van eltemetve, azt most már a hallgatóság is tudja. Azután szól arról is, hogy „az egységbe öntendő elképzeléseket illetően" már a „fölvetés szintjén van a dolog magasabb helyen". Egyre többen pislognak karórájukra...

Mint minden rossznak, ennek is vége szakad egyszer. A beszámolót tudomásul kell venni. Az elnök így hivatalosan: „Egyetértésünket kézfölnyújtással szavazzuk meg!" – szólítja föl a hallgatóságot. Kézfölnyújtással jelezzük, hogy egyetértünk.

Az elnök berekeszti az ülést: „A taggyűlést be is fe... – már majdnem kimondja, hogy „be is fejezzük", de gondol egyet, s így módosítja – „befejezettnek tekinthetjük." – Méltó befejezés!

Gerendeli György
(Dombegyház)

volt, a *peckáskodik* igével is találkoztam, a magyar nyelvatlasz adatai közt kezdtem kutatni. A pëcúr szót a 239. oldalon lehet megtalálni mint jellegzetes északkeleti tájszót, a hozzá hasonló *pëcuk* és *pëckó* szavakkal együtt, mégpedig *„sut", „kemencesut"* jelentésben. Úgy gondolom, hogy ez az a szóalak, amelyet a *peckás* szinonimájaként használtak a sárospataki, illetve akkor még pataki diákok.

A *pecúr* szó tehát eleinte a kályhasutnál tartózkodó kályhafűtő szolgadiákot jelentette, majd pedig az elsőst, akinek sorsa, főleg ha szegény volt, nagyon hasonlított a XVIII. századi szolgadiák sorsához.

Ami az egyéb elnevezéseket illeti, a *mendúr* származását még nem sikerült kideríteni, de nagyon valószínű, hogy a kolduló jelentésű *mendicans* szóból eredhet, ami a *szolgatanuló* egyik legkorábbi elnevezése volt. „A szolgatanuló neve eleinte *mendicans*, 1713-tól *serviens, servitor* (szolga), 1761 után *famulus* (jelentése ugyancsak szolga, szolgáló) volt" – olvassuk A Sárospataki Református Kollégium története című munkában.

Egyébként abban, hogy a *pecúr* szó nem latin eredetű, hanem egy magyar szónak, sőt tájszónak új értelemben való használata, annak is szerepe lehet, hogy Patakon már 1776-ban magyar nyelvű oktatást vezettek be a tantárgyak többségében. „A sárospataki kollégiumé tehát az érdem, hogy a magyar iskolakultúra több évszázados anakronizmusát, a latin nyelvű oktatást elsőnek számolta fel." (Bajkó M. i. m. 39)

Hogy mi volt a *pecúrság* tartalma, s a *pecúravatás* miből állhatott, arra a fentiekben idézett művek adnak választ. Kollégista *pecúrjaink* mindenesetre örülhetnek, hogy nem a 18. században élnek! Igaz, akkor semmi esetre sem lehettek volna sem *pecúrok*, sem *kollégisták*, mivelhogy iskolánkhoz – leánykollégium tartozik.

Csetneki Sándorné
(Pusztaszabolcs)

BESZÉLNI NEHÉZ

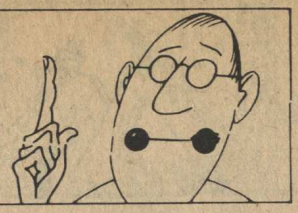

A magyar beszéd ünnepén

Zárszó a Kazinczy-versenyek győri döntőjén

Tisztelt Péchy Blanka művésznő,

Kedves Tanulók!

Tisztelt Vendégeink!

A Kazinczy-verseny 21. alkalommal rendezett országos döntőjének végéhez értünk. Felelős szolgálat – kellemes élmény: ez az, amit a nyelvápolás és nyelvművelés szép ügyén fáradozók jelképes családja emlékül hazavisz. Tudós nyelvészek, tanárok, népművelők és diákfiatalok ismét hitet tettek a szép beszéd, a pontos gondolatközlés immár terebélyes mozgalommá fejlődött ügye mellett. S városunk, Győr őszinte szeretettel és a nyelvápolás iránt hagyományos elkötelezettséggel nyitotta ki kapuit a Kazinczy-versenyre összesereglett vendégei előtt. Büszkeséggel tölt el bennünket, hogy a most rendezett verseny színvonala, hangulata, szervezettsége méltó volt a Kazinczy-ünnepek hagyományaihoz, Kazinczy szellemével s a nyelvművelés időszerű feladataihoz is. És azzal, hogy új színekkel gazdagítja hagyományainkat, és folytonos ösztönzést ad a nyelvi kultúra jobbító szándékainak, úgy hiszem: közművelődésünk szebb lapjaira írja a maga történetét.

A csaknem 200 felnőtt és diák e hét végén a „szép szó" jegyében találkozott. Ahol a szépet nem az esztétika kategóriáival közelítjük, hanem mint a társadalmi jónak előkészítő, elősegítő eszközét. Eszerint nem a tetszetősen csengő-bongó szép szóra irányult a figyelem, hanem arra, amelynek ritmusa, árnyalata, kapcsolata pontosan adja vissza mindazt, amit közvetíteni akar. De többről is van szó! A gondolatnak köntöséül szolgáló szó egyúttal belső világunk tükre, s így tudatos használata: emberségünk kifejezője és meghatározója. Bizonyára nem véletlen, hanem okszerű tapasztalat, hogy a nyelvi kultúrára figyelmet fordító iskolák belső légköre, hangulata a szokványtól eltérő értékes vonásokat mutat. Így kell lennie, hiszen a kifejezőbb szövegmondás, a helyes hangképzés, a pontosabb beszédritmus, a gondolatok és érzelmek hű közvetítése tudatosítja is az ifjúságban a megszólalás, a megjelenítés felelősségét.

Hagyományos tavaszi győri találkozóinkat a – küldetését híven teljesítő – nyelv szeretete hatja át. Akarjuk és segítjük – s a mozgalom rendkívül széles keretet ad ehhez –, hogy százezrek értsék, valljják: nyelvünk szeretete értékeink, kincseink megbecsülését, nemzeti értékeink ápolását, védelmét, szocialista hazánk szeretetét is jelenti.

Nyelv és haza tartalmi összefonódását történelmi példák sora jelzi. A magyar népnek a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért folytatott – több századon át tartó – harcában voltak olyan időszakok, melyekben nyelve elismeréséért és gazdagításáért vívott küzdelme jelentette a lényegi, sőt olykor az egyetlen formáját az előrehaladásnak. Nyelv és haza kapcsolatában az is figyelemre méltó mozzanat, hogy éppen a nyelv segítségével kap tartalmat, fogalmi körülhatárolást a nemzeti lélek, amelynek központi gondolata a haza.

Erről Juhász Ferenc így ír: „Egy francia író azt mondta, hogy a haza a gyermekkor, tehát az a táj, környezet, amelyben az ember felnőtt, s azok az emberek, akik között felnőttünk. *Ez igaz is, meg nem is.* Igaz, mert minden ember feledhetetlenül beleszövődik gyermekkorával környezetébe, mint egy fa óriás gyökér-koronájával a földbe. Ti is, én is, mindenki! És az állítás mégsem teljesen igaz, hiszen a haza több ennél! Minden együtt! A haza: a nép múltja, történelme; a haza az a nyelv, amelyen beszélünk, s amelyet kötelességünk ápolni; haza az a sok temető, amelyben apáink, nagyapáink, nagyanyáink feküsznek; a haza az a sok évszázados törekvés, küzdelem, amelyik fönntartotta népünket; a haza az a kimondhatatlanul sok szorgalom, amelyik földjeinket fölszántotta és bevetette, városainkat és falvainkat újra és újra fölépítette; a haza: csodálatos népdalaink és népmeséink sokasága; a haza: álmodozásunk rejtelme, szellemi kultúránk hatalmas kristálypalotája, amely épül már többezer éve, s amelyre új tornyokat építenek tudósaink, íróink, művészeink. Folytathatnám napokig, mert a haza minden körülöttünk és bennünk, s mi is a haza részei vagyunk."

Deme Lászlótól ezt tehetjük hozzá: „A haza és az anyanyelv kapcsolatában eltérő eredményre jut az első közelítés és az érdemi, a lényegi tapasztalat. Ha szűken és közelről nézzük, könnyen azt hihetnénk, hogy az anyanyelv szükségszerűen elválaszt a többi népektől, hiszen megkülönböztet tőlük. Mélyebben és messzebbről azonban meglátható: az anyanyelv nem elválaszt, hanem összekapcsol a többi népekkel egy magasabb síkon: az emberség síkján. Az anyanyelv az emberre jellemző gondolatnak közvetlen való-

sága, az ismeretszerzés és ismeretközlés elsődleges eszköze, a kultúrateremtésnek és a gondolkodásfejlesztésnek áttétel nélküli közege. Az anyanyelv így emberségünknek és emberi továbbfejlődésünknek terméke és biztosítója, az emberiség nagy családjába kapcsoló láncszem; számunkra szinte maga az emberségünk. És a saját anyanyelve minden nép számára ugyanaz. Így tehát másban sem azt kell néznünk elsősorban, hogy milyen nyelven ember, hanem hogy milyen fokon az. Csak azt választhatja el anyanyelve a többi embertől, aki nem érti, hogy maga mit köszönhet neki, s mire kötelezett általa. Mert igaz: aki nem becsüli a maga nyelvét, az nem igaz tagja nemzetének; de aki lebecsüli érte másokét, az nem igaz fia az emberiségnek."

Kedves Fiatalok, kedves Kollégák!

A Kazinczy-verseny egész rendszere önmagában – és a nyelvművelésben feladatot vállaló fiatalabb testvéreivel együtt is – a magyar nyelv fejlesztését is szolgálja. Ha ugyanis igaz, hogy a nyelv tőlünk, használóitól függetlenül nem létezhet, akkor nyilván az is igaz, hogy változásában, fejlődésében magunk is – e találkozó résztvevői is – szerepet kapunk. Azoknak, akik hivatásból dolgoznak e fejlesztő folyamatban, vagy akik csupán tudatosan élik nyelvi világukat – s esetleg környezetük nyelvi kultúrájára is figyelnek –, azoknak ösztönzést, erőt ad a győri találkozás minden eseménye.

Szükség van erre az ösztönzésre, kellenek a nemesebbre vállalkozó szellemnek is az ilyen ünnepnapok. A feladat, amely előttünk áll, nem csekély. A tennivalók sorából csak néhányat említek. Évtizedes törekvésünk ellenére, a közélet nyelvének jobbítása nehezen halad; meglevő fogyatékosságai fékezhetik, zavarhatják politikai törekvéseink érvényesülését is. – Az idegen szavak áradata ellen sokszor kellett már a gátra állni. Az indokolatlanul továbbélő idegen kifejezések állományát most az angolosodás dagasztja fel. Nem az évszázadok során gyökeret vert szavakról szólok, hanem az előkelősködés nyelvi tükröződéséről. Arról, hogy az üzletemberek *liesing*-ről, *marketing*-ről és *know-how*-ról tárgyalnak, a tudósok a fejlődés *trend*-jét és a *team*-munka előnyeit vázolják fel.

Legalább ilyen veszélyt jelent a nyelvi durvaságnak és a trágárságnak özöne, amely a legutóbbi években ellepett bennünket. Hajdanán – némi jóindulattal szólva – a heves bosszúságok levezetésében kapott szerepet a trágárság. Ma öncélúan, indulat nélkül is virul, s utcán, munkahelyen s mindenütt rombol ez az állampolgári szabadosság. Mint nyelvi jelenség, számunkra is figyelmet érdemel, azonban ennek a kaszárnyai szókészletnek a jelenléte – meggyőződésem szerint – nem pusztán nyelvi ügy, hanem a kulturáltságé, a civilizációé, a közerkölcsé; s mi több: társadalmi kérdés is.

Tisztelt Vendégeink!

Az 1986. évi Kazinczy-verseny záró perceiben azzal a tudattal köszöntöm kedves mindnyájukat, hogy felnőtté vált rendezvényünkön ismét hitet tehettünk a szép beszéd és a nyelvápolás céljai mellett. Hálára és elismerésre kötelez bennünket Péchy Blanka művésznőnek megtisztelő jelenléte, a nyelvápolásért végzett fáradhatatlan buzgalma, nagylelkű támogatása, mellyel mozgalommá szélesítette az országban a nyelvművelés kezdeményezéseit. Mindnyájunk nevében szívből kívánom, hogy még hosszú ideig erőben és egészségben álljon a közös kincsünk – anyanyelvünk – ápolásáért küzdők élén.

A rendező szervek nevében köszönöm a bírálóbizottságok munkáját, s külön öröm számunkra, hogy sokuk mint ismerős és mint hazalátogató jön a versenyre, soha nem szűnő lelkesedéssel, tudós szakértelemmel segítve a Kazinczy-versenyek sorát.

Köszöntöm e kétnapos verseny sikerének névtelen szereplőit, a felkészítő tanárokat, pedagógusokat. Munkájuk dicséretét, úgy hiszem, nem csak e mostani verseny eredményei igazolják, hanem a beszédművelésben végzett áldozatos, mindennapi nevelőmunkájuk is. E mindennapok apró sikerei adjanak Önöknek erőt, ösztönzést, hitet és elkötelezettséget további munkájukhoz.

Kedves Tanulóifjúság!

Hinni szeretnénk, hogy mindnyájukat megérintette a feladat varázsa, és egy életre lesznek elkötelezett hívei az anyanyelv ügyének. – Kívánjuk, hogy a szép beszéd e kétnapos seregszemléjének emlékeivel, de főként szellemével térjenek haza, biztatva diáktársaikat e gyönyörű feladat vállalására. Annak tudatában búcsúzzanak a versenytől, hogy mindig szívesen látott vendégei maradnak a Kazinczy-versenyeknek és Győr városának.

S végezetül megköszönöm a rendező szervek munkáját. Külön köszöntöm a Kazinczy Ferenc Gimnázium tanárait és tanulóifjúságát, mely e több mint két évtizedes múltját, történelmét író rendezvénynek tiszteletre méltó házigazdája. Kívánjuk, hogy névadójuk, Kazinczy Ferenc szikár-konok buzgalmával szervezzék tovább e versenyek sorát, s mindig érezzék biztonságot adó háttérként a város és a megye támogatását.

Kérem, úgy búcsúzzunk az 1986. évi Kazinczy-verseny rendezvényeitől, hogy annak sikerei tovább éltették és éltetik a nagy célt: „Szépen magyarul – szépen emberül".

Jankovits György
Győr-Sopron Megye
Tanácsa V. B.
általános elnökhelyettese

Remek rímek

Az újabban érkezett levelek a játékos rímek változatlan népszerűségéről tanúskodnak. Uzoni László (Budapest) 27 rímpárt küldött. Mutatóba néhány:

Ritka ilyen elme nőben!
– szólt a tanár elmenőben.
Lányom vigyázz te Gergőre,
erre a kis tekergőre!

Szitkot szór a vendéglőre,
mert mit kap a vendég: lőre.
Bár ő az ügy felelőse,
semmiért nem felel ő se.

Posta István (Csongrád): „A Remek rímeket olvasva határoztam el: küldök én is. Üléseken, gyűléseken nincs jobb szórakozás, mint ilyeneket fabrikálni":
Gitáros lelkész:

Pop – pap.

Rőt csapos munka közben:

Vörös sörös
habot adott
a lé fölé.

Takács Géza (Budapest) ezzel a versikével jelentkezett:

Megvénült a bajadér:
haja dér.
Szerettelek bajadér
hajadér'.
De mivel a hajad dér,
nem vagy te már bajadér.

Balogh Balázs (Püspökladány) ezt írja: „Nagyon kedvelem lapjukban a Remek rímeket. Effélét csinálni magam is próbáltam":

Addig volt csak víg a dalom
Míg tartott a lakodalom.

(sz. gy.)

Szálok az úrnak

Nem sajtóhibás e cím, csak – helyesbítő – utalás akar lenni lapunk 2. számának egy Postaláda-rovatbeli válaszára, mely a *száll* ige jelentéskörébe veszi a *szállok az úrnak* elavult felköszöntő kifejezést. Régi forrásokban és magyarázatokban ugyanis *szálok* alakot találunk, s Czuczor–Fogarasi szótára is azt mondja – bár a *száll* címszó alatt! –, hogy „egy *l* betűvel írandó a *szálok az úrhoz* vagy *az úrnak*, mert ez a. m. [annyi mint] *szólok*" (V: 1014; 1870).

Értelmező szótáraink szintén a *száll* igénél közlik az elavultnak jelölt fenti kifejezést, ezzel az értelmezéssel: „a pohárköszöntő bevezetésére: hozzád v. önhöz szól (most következő) köszöntőm". Ennek alapján kerülhetett kapcsolatba a *száll* igével e régies formula az említett kis válaszcikkben. Pedig aligha van hozzá köze; bár vitatták eredetét, nyilván az a magyarázat helytálló, amelyet Kertész Manó fejt ki részletesen, bizonyító adatokkal, éppen Szállok az úrnak című, a magyar udvariassági nyelv történetét tárgyaló könyvében (1933).

A XVI. századtól kezdve, levélbeli formulaként, igen gyakoriak az ilyen kifejezések: *szolgálok kegyelmednek, kēdnek, az úrnak*. Ebből lett a múlt század közepétől szokásos felköszöntőkezdet, pl.: *Uram, uram, főbíró uram, szállok az úrnak*. A gyakran ismételt kifejezésben pedig – általános jelenség ez minden nyelvben – *szálok*-ká rántódott össze a *szolgálok*. Rengeteg példánk van ilyen ösztönös rövidülésre, főleg az udvariassági és a társalgási nyelv, a köszönés, megszólítás gépiessé állandósult kifejezései körében. Néhány jellegzeteset idézek, köztük régies és népies, meg kiejtés szerinti alakokat: *asszonyám* (<asszonyom anyám), *kelmed, őkelme, kend, kēd, kegyed* (<kegyelmed), *mélcsás* úr (<méltóságos), *mésztassék* (<méltóztassék), *nagysád, naccsám, nagysasszony* (<nagyságod, nagysádkám [?], nagyságos a.), *ténsúr, tésasszony* (<tekintetes), *tettes* (<tekintetes; írott alak, de valószínűleg ejtették is így), *ifiúr* (<ifjú úr), *stenjónap* (<adjon isten jó napot), *pot* (<jó napot), *szervusz, szia, tok* (<servus humillimus = legalázatosabb szolgája; szervusztok, sziasztok; l. épp a 2. szám 15. oldalán), *alászolgája, szolgája, ásszoája, sszája* (<alázatos szolgája), *kérem átossággal, átosan, alássan, kremlássan* (<kérem alázatossággal, alázatosan), *tiszteletem* (<[leg]mély[ebb], alázatos t.), *üdv* (<üdvözlöm, üdvözletem), *csókolom* (<cs. a kezét, kezét cs.), *bizisten* (<bizony i.), *istenuccse* (<i. úgy segéljen engem), *nem tom* (<n. tudom), *né!* (<nézd!), *oszt* (<aztán, osztán), *tán* (<talán).

Tárgyalt kifejezésünknek már 1758-ban fölbukkan *szoválok kjednek* (=kegyélmednek) csonkult változata, s a rövidülést bizonyító nyomós példa az *alázatos szolgája* fentebb említett különféle egyberántása. A *szolgál* igéből való származást pedig erősíti a hozzá logikusan kapcsolódó *úrnak* határozó. Az *úrhoz* alak csak későbbi változat, a kifejezés téves értelmezése folytán. Régi nyelvkönyvek világosan és határozottan utalnak a *szolgálok* és a belőle rövidült *szálok* azonosságára, de az egy *l*-lel írt furcsa igealakot egyrészt *szállok*-ra „értelmesítették", másrészt – mint Czuczor–Fogarasi is – *szólok* jelentést adtak neki, ehhez pedig az *úrhoz* vonzat illik.

Kár, hogy az értelmező szótárak a *száll* címszóhoz való kényszerű besorolás mellett nem utalnak a kifejezés valóságos eredetére, s ezzel esetleg téves elgondoláshoz adnak indítékot. A történelmi-etimológiai szótár pedig nem talált módot a csalóka összefüggés jelzésére és tisztázására.

Kovalovszky Miklós

Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II.

Szerkesztette: Grétsy László
Tömegkommunikációs Kutatóközpont

A tömegkommunikáció életünk fontos része, s mert kommunikáció, nyelvészeti elemzése is nagy jelentőségű. A Nyelvészet és tömegkommunikáció kötetei szerzői 1976 és 1980 közötti rádió- és tévéműsorokat, illetve sajtóközleményeket elemeznek. Wacha Imre a rádiós és tévés beszéd fő akusztikus stíluskategóriáiról értekezik, Buda Béla kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátosságokat boncolgat, Heltainé Nagy Erzsébet a szóbeli tömegkommunikációt a hallgató oldaláról elemzi, Huszár Ágnes mondattani kérdéseket tárgyal, Kemény Gábor a nyelvi képeket pásztázza végig.

Kedvcsinálóként íme néhány idézet: „Ma egyre árnyaltabbak a politikai kommentárok, s mind kevesebb az elhallgatott hír" (Buda Béla); „A helyesírási hibákkal zsúfolt írásműveket minden szerkesztőség visszaveti. A beszédhibákkal zsúfolt közlés akadálytalanul kerül elénk" – idézi Heltainé Illyés Gyulát. „A mindennapi beszéd nyelvtani helytelensége olyan mítosz, melynek nincs valós tényalapja" – hivatkozik Huszár Ágnes Wiliam Labovra. Kemény Gábor pedig jogosan sorolja a gépiessé vált szójátékok közé például az *Ahol érdemes döngetni a nyitott kapukat* címet, mivel a cikk a Vasas Izzó uszodájának a tömegsport számára megnyitott kapuiról szól.

A könyvet a tömegkommunikáció termelőinek és (kénytelen-kelletlen) fogyasztóinak egyaránt figyelmébe ajánlom.

Kontra Miklós

Éber szemmel, füllel
HELYSÉGEK?

Magyar Nemzet

Szombat, 1986. március 15.

Térítés ellenében átadók az alábbi helységek:

VIII., Vajdahunyad u. 56.,	40 m²
X., Üllői út 124.	20 m²
VI., Lehel u. 5.,	22 m²
XIV., Nagy L. kir. útja 156.,	20 m²
VI., Szondi u. 36.,	22 m²
XIII., Pozsonyi u. 34.	25 m²
X., Román u. 2.	10 m²
XXI., Vénusz u. 33.,	60 m²
XIII., Csanády u. 21.,	18 m²
III., Gárdos M. u. 17.,	30 m²
X., Ónodi u. 1.,	13 m²
V., Arany J. u. 17.,	19 m²
XIII., Jász u. 59.,	12 m²
XIV., Rákosfalva-park 3.,	22 m²
VIII., József u. 61.,	107 m²
XII., Csanády u. 8a.	22 m²

Érdeklődni lehet 8-tól 16 óráig, a Harmónia üzemeltetési osztályon Kereskedelmi Vállalat Telefon: 220-812, 329-775

Beküldte: Magyar Csaba
1123 Budapest, Avar u. 23/A

Sajnos manapság is sokszor *helység*-et mondanak, írnak *helyiség* helyett, illetőleg fordítva. A két szó jelentését vajon miért olyan nehéz megjegyezni?

T. Urbán Ilona

SZAKNYELVI BERKEKBEN

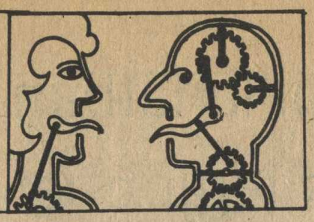

Szobrászok, festők, labdarúgók

„V. Gergely pápa mellszobráról kiderült, hogy ... a nagy olasz mester, Le Bernin műve", olvastam a hírt egyik lapunkban. Le Bernin – és olasz? De hiszen a név francia hangzású! Igen, csakhogy – mint a magyar újság cikkéből kiderült – információja a brüsszeli Le Soir francia nyelvű lapból származott, s a francia anyanyelvűek az olasz híresség nevét igen gyakran franciásítják. Raffaello: Raphaël, Tiziano: Le Titien; Bernini: Le Bernin. És így tovább.

Mellesleg, Tiziano az angoloknak Titian, ejtsd (körülbelül): Tísn. Úgy vélem, hogy nekünk, magyaroknak, illőbb ilyen esetekben az eredeti – olasz – nevet közölnünk.

Egyébként pedig jó néhány világhírű, régi olasz festő neve, amelyről sokan azt hiszik, hogy családnév, nem az, hanem személynév. Esetleg becézőnév vagy éppen csúfnév.

Michelangelo: személynév. Családneve Buonarroti volt.

Tiziano: szintén személynév, a nagy festőnek Vecellio volt a családneve. Ezek után nem meglepő, hogy *Raffaello* is személynév. Családnevét nem tudni teljes bizonyossággal. Három változata is volt és van forgalomban: Santi, Sanzi, Sanzio. Egyik hírneves mesterét, Vanuccit pedig Peruginónak nevezték, a születése helyéről.

Zorzi (vagy Georgio) da Castelfrancót a világ *Giorgione*-nak ismeri, ami körülbelül Nagy Györgyöt vagy Nagy Gyurkát jelent. Itália egyik leghíresebb művészeti írója, Giorgio Vasari (1511–74) így jellemezte: „Testalkata és lelki nagysága miatt idő múltával Giorgione-nak nevezték."

Masaccio Tommaso di Ser Giovanni di Mone-nak született, s az a név, amelyen a XV. században festőként népszerű lett, nagyjából azt jelenti: Csúf Tamás. Ugyancsak Vasari szerint jó ember volt, de hanyagul öltözködő, nemtörődöm, furcsa fickó, afféle különc.

A születési hely, meg a tulajdonságok lehettek irányadók a művésznévadásban. De talán leginkább az egyszerűség és népszerűség okából történt az elnevezés a XV. és XVI. század nagy olaszainál.

Akárcsak manapság spanyol és portugál nyelvű országokban. Csakhogy nem festőkre, hanem labdarúgókra vonatkozólag.

Kortünet? Meglehet. Mindegy. Tény, hogy Edson Arantes do Nacimiento helyett egyszerűbb volt *Pelét* mondani és írni. A portugál válogatott *Eusebió*-t, az 1966-os világbajnokság legnagyobb csillagát Da Silvának hívták (de ugyan ki hívta volna így?), s hogy ezenkívül még hány család- és személyneve volt, arra vajon ki emlékszik? Madridban sokezer Sánchez lakik, de *Juanito* (Jancsi) csak egy van, mégpedig a Real Madrid csapatában. Még akkor is, ha már „kiöregedett". Brazíliában nyilván elterjedt családnév a Dos Santos, éppen ezért az egyik labdarúgó-világbajnokságon részt vett csapat kiváló középpályása, Antonio Diaz Dos Santos, az újságokban csak *Toninho* (Tóni) néven szerepelt. A brazil válogatott egyik csillaga egy *Socrates* nevű középpályás. Ne vegyük tőle zokon a nevét. Nem szentségtörő. Eredeti névadójának hírnevét semmiképpen sem veszélyezteti vagy homályosítja el. Sőt még inkább népszerűsíti.

Balabán Péter

Megmagyarosodott szakszavak

Azokat az idegen szavakat, amelyeket már befogadott a köznyelv, magyarosan kell írnunk. Százával hozhatnánk erre példát, de maradjunk most a gépkocsizásnál és a vele kapcsolatos témakörnél.

A *dízel*-ről már szóltam egy előző cikkben.

Gazdagodott nyelvünk a *kemping* szóval is, mert mást jelent, mint szó szerinti fordítása: a táborozás. Milyen helytelen volna az a felemás írás: *campingezés*. Éppen ezért szabályként állíthatjuk: ha az idegen szóból magyar képzővel alkotunk új kifejezést, akkor az magyar szóvá lett, tehát írjuk magyarosan. Mindig szomorúan olvasom a szervezet nevét: *Magyar Camping* és *Caravanning Club*. Hogyan engedélyezhették így? Ez: *Magyar Kempingezők és Karavánosok Klubja!* Röviden: *Kempingklub*. Levélpapírján, bélyegzőjén persze lehet a nemzetközi (angol) elnevezés is föltüntetve. Példának vehetné a szakmából a Magyar Autóklubot, amely ugyancsak egy nemzetközi szervezet tagja, itthon mégis magyar néven szerepel. Magyar szó lett a *bungaló* is, így áll a szótárban. Egyik napilapban mégis így láttam leírva: *bungalow*-ok.

A *kamion* is magyar szóvá alakult. Jelentése is „megmagyarosodott": a *camion* ugyanis angolul általában mindenféle teherautót jelent, míg nálunk csak a nagytestű, nemzetközi forgalomban is használt tehergépjárművet nevezzük kamionnak. A cég neve azonban lehet: *Hungarocamion*, mert ez fantázianév, úgy alkotva, hogy a külföldi ügyfelek is megértsék.

Magyarosan írjuk a gépkocsik építési módját: *kombi, limuzin*. Az eredeti írásmódot *(combi, limousine)* csak akkor célszerű alkalmazni, ha típusnévként, pontosan idéz-

zük, ahogy a gyár szerepelteti: *Wartburg – 353 Combi.*

Írjuk magyarosan a *szervóberendezés*-t is! Az Idegen szavak szótárában még *szervo* olvasható. Ez felemás írásmód: magyaros *sz,* idegenes rövid *o.* Ide sorolható a *kardántengely* (Cardano mérnök nevéből származik) és a *szimering* (a tömítőgyűrű közkeletű neve már így, megmagyarosodva szerepel a szótárban és a köznyelvben is; feltalálója: *Simmer,* és németül *Simmerring*-nek, *Simmergyűrű*-nek hívják), és talán a *rükverc* is. Rükvercbe teszem – mondják –, amikor hátramenetbe kapcsolják a sebességváltót.

Ne használjuk a *parkíroz* szót! Nemcsak mert magyartalan, németes a képzése, hanem mert kettős értelme van, és mindegyikre van jó magyar szavunk: a kertész *parkosít,* a jármű *parkol.* Ez utóbbi jobban el van terjedve, mint a hivatalos: *várakozik.* Lehetne így is mondani: A téren *leállítottam* a kocsit. A jugoszláviai magyarok a *vesztegel* szót használják erre, és a parkoláshoz veszteglőhelyet alakítanak ki.

Egy szóba írjuk – és ékezettel magyarítva – a korszerűbbnek tartott kerékabroncsot: *radiálgumi.* A *radiál* ugyanis nem anyagnévi jelző; használjuk önállóan is: *radiálokat* szereltem a kocsira. Ugyanezért magyarosan és egy szóba írjuk a benzinfajtákat is: *normálbenzin, szuperbenzin, extrabenzin.* Ha külön szóba írnánk: *normál benzin,* akkor a *normál* jelzővé válna; az pedig megtévesztő, hiszen tulajdonképpen a szuper- és az extrabenzin is „normál": rendes, szabályszerű, szabványos. Egyébként ezek a fajtamegjelölések is főnévvé önállósulhatnak: *normál*-lal járok, kérek tíz liter *szuper*-t.

Megjegyzem még, hogy gyakran láthatjuk két szóba írva, pedig összetartozó kifejezés: *elsőkerék-meghajtású* (röviden: *fronthajtású*); az összes kerékre ható fék: *négykerékfék* vagy *összkerékfék.*

Reményi-Gyenes István

Minden pillanatban a legjobbat

BESZÉLGETÉS SZTANKAY ISTVÁNNAL

A Gerbeaud-cukrászdában halkan beszélgetünk *Sztankay* Istvánnal. Kellemesen búgó hangja még így is betölti a környező teret.

– Apám lelkész volt, az egyházmegyében híres szónok. Orgánumomat tőle örököltem. Naponta hallgattam prédikálni, én is papnak készültem. Emellett az elhatározásom mellett ki is tartottam, csak épp Thália papja lettem. Amikor 16–17 éves koromban előálltam, hogy színész leszek, apám megkérdezte: ilyen beszéddel? Akkor még gyors beszédű voltam, talán beszédhibás is. Elkezdtem gyakorolni, verseket, prózarészleteket mondtam hangosan. Később, a főiskolán a művészi beszédre Básti Lajos tanított, sokat köszönhettem neki. Megtanított rá, hogyan kell modulálni, a hangommal bánni, mekkora teremben, hány ember előtt milyen intenzitással kell beszélni. Most sem tudok tökéletesen artikulálni, ha fáradt vagyok, hajlamos vagyok a hadarásra, a szavak elnyelésére. Őrült nagy pszichikai és fizikai megterhelés, hogy a színész minden pillanatban képes legyen a legjobbat produkálni.

Sok kritika éri a főiskolát, hogy nem kellően felkészült, nem igazán szépen beszélő fiatalokat bocsát útra. Ön művészi beszédet tanít elsőéveseknek. Hogyan látja ezt?

– Nagyon jó beszédtechnika tanárok vannak most a Színművészetin. A főiskolát nem lehet elítélni, itt meg lehet tanulni az elméletet, hogyan kell szépen beszélni. A többi már egyéni szorgalom dolga, mindenkinek a saját fizikumára kell alkalmaznia a tanultakat. Felnőtt emberként kerülnek ki, tarsolyukban ott van a tudás, tisztában kell lenniük azzal, hogyan bánjanak a hangszerükkel. A szorgalom fél tehetség, a tehetség és a szorgalom együtt a zseni!

– De szerintem a pályán a többség jól beszél, figyelnek is rá. Az emberi természet azonban olyan, hogy mindig a rosszat veszi észre, a jót természetesnek tartja. Türelmesebbnek kellene lenni a színészekkel, hiszen minden nap nem lehet olimpiai szintet ugrani, tőlünk pedig ezt várják. Ha véletlenül egy előadás nem úgy sikerül, a kritikus ismeretlenül, pusztán egy este alapján elmarasztal. Persze tudom azt is, hogy a közönséget csak az érdekli, hogy abban a pillanatban mit lát, mit kap a pénzéért.

Mennyire szívleli meg, amit az alakításáról írnak; változtat, ha úgy érzi, hogy a kritikusnak igaza van?

– Erre egy anekdotával válaszolnék: Pécsi Sándorhoz egyszer bementek gratulálni, dicsérték, milyen jó volt, csak éppen ennél a jelenetnél egy kicsit így, a másiknál pedig egy kicsit amúgy kellett volna. Mire ő megszólalt: ez olyan mint az újszülött, lehet, hogy a füle eláll, lehet, hogy az orra nem szép, de megszületett, ez már ilyen.

Sok neves színész szólal meg az Ön hangján, Tony Curtis itthoni sikerének például a nagyszerű magyar hang is titka. Szeret szinkronizálni?

– Nagyon szeretek, habár nem titkolom azt sem, hogy a kényszer vitt rá. Még meg is ideologizáljuk, hogy milyen jó iskola, pedig a színház nem fizet meg úgy, hogy ne kelljen mást is vállalnunk. Nyugaton elképzelhetetlen, hogy egy színész más valakinek adja a hangját. Erre ott vannak a szinkronszínészek.

Ennek a kényszernek köszönhető, hogy világhírű a szinkronunk.

– Nem hiszem, hogy a színvonal sokat változna, ha csak a szinkronstáb kölcsönözné hangját külföldi színészeknek. Sokan vannak, akik nem olyan alkatúak, vagy nem szeretik magukat mutogatni, de itt kiválóan megállnák a helyüket. Lehet, hogy most egymondatos szerepet játszanak a színházakban, a szinkronstúdióban főszerepet kapnának. Gondoljon csak a bábszínészekre, milyen kiválók vannak köztük.

Kit ajánl a következő beszélgetésre?

– Szeretem és becsülöm Gáti Józsefet, érdemes lenne erről a témáról őt faggatni.

Győri Anna

SZEMLE

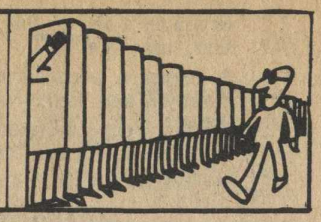

Föld és nyelv

Egy-egy nyelv földrajzi névanyaga magában foglalja az ország múltját, a mindenkori jelenben pedig forrásanyagul szolgál a tudományok – ne gondoljuk, hogy csak a nyelvtudomány – számára. A földrajzi név szinte az ország ősidők óta meglévő természeti kincsei közé számítható. Hiszen már a Bibliában is úgy vette Ádám birtokába a környező világot, hogy megnevezte. Aminek tudjuk a nevét, az a miénk, annak urai vagyunk. A bibliai történet példája azt is mutatja, hogy elemi igénye az embernek környezetének névadással való humanizálása.

Minderről azért időszerű éppen most szólni, mert, mint olvasóink is megtudhatják az alábbi, Név-e a szám? című írásból, a XX. századi történeti körülmények között amúgy is nagy veszteségeket szenvedett magyar helynévanyag újabb „parcellákkal" szűkül. Nem sokáig lesznek már határrésznevek, dűlőnevek, helyüket számozott táblák foglalják el. Nagyüzemi mezőgazdaságunk, lehet, hogy csupán kényelemből, lehet, hogy vélt gazdasági előnyökért feladja a táj, a határrész egyedi megnevezésére hosszú időn át jól szolgáló dűlőneveket, határrészneveket.

Az viszont, hogy újabb és újabb kötetekkel gyarapodik a megyei földrajzi nevek adattára (alább éppen Szolnok megyéről olvasható híradás), bizonyság arról a leletmentő munkáról, amelyben nyelvészek – társadalmi közreműködők sokaságát bevonva – összegyűjtik a még meglévő, megőrizhető névanyagot. Ugyancsak e nemes célt szolgálja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport névkutató munkaközösségének kiadványsorozata, a Magyar névtani dolgozatok, amelyben egy-egy település helyneveit szedik össze és teszik közzé elsősorban magyar szakos egyetemi hallgatók.

H. N. E.

Név-e a szám?

Az utóbbi két-három évtizedben a mezőgazdaság szocialista átalakítása során megszűntek a kisparaszti gazdálkodásra jellemző parcellák, a tsz-ek gépekkel könnyebben művelhető nagyobb táblákat alakítottak ki, egybeszántották az egymás mellett levő dűlőket. A határhasználatnak ez a változása mély nyomokat hagyott a földrajzi nevek rendszerében is. Az eltűnt, egybeolvasztott dűlők hagyományos elnevezése funkcióját vesztette, nem használják már, ezért a népi nevek lassan kiesnek az emlékezetből. A hivatalos kataszteri neveket pedig egyre inkább kiszorítja a számmal történő megnevezés. Nem tudjuk pontosan, mi lehet az oka, de egyes nagyüzemek sutba dobják az értékes, jelentős történeti múltra visszatekintő határrészneveket, és számokkal jelölik a táblákat, parcellákat. Így lesz a Tüskési-dűlőből 5-ös tábla, a Szentegyházi-dűlőből 9-es, a Beretvásból 1-es. A nagyüzemi gazdaság munkaszervezése, határhasználati tervének kialakítása során is ezeket a számokat emlegetik: elküldik a traktorost szántani a 9-esbe, búzát vetnek az 5-ös táblába.

A közelmúltban a Magyar Nyelvőr című folyóiratban dr. Virágh Ferenc terjedelmes cikket szánt ennek a kérdésnek. A vita tovább gyűrűzött a Magyar Nemzetben és más újságokban, kiadványokban is. A nyelvész és történész szakemberek egyöntetű véleménye, hogy káros és helytelen ez a gyakorlat több szempontból is. A történettudomány egyik fontos forrásanyaga a helynévanyag, amelyet részben írásos dokumentumok, részben a szájhagyomány őrzött meg az utókor számára. Vannak olyan nevek, amelyek még az Árpád-korra nyúlnak vissza, mások egy-egy, a török hódoltság alatt elpusztult település nevét őrzik. A nyelvészet szótörténeti, etimológiai kutatásaihoz is nélkülözhetetlen a földrajzi nevek vallomása, tanulsága. A kartográfia a kisebb és nagyobb léptékű térképekre egyaránt a hagyományos neveket írja föl, a turisták szintén ezek segítségével tájékozódnak a terepen. De még a tsz üzemmérnökének is többet mond egy-egy olyan név, mint Szikes-dűlő, Irtás, Mocsola, Alsó-berek a puszta számnál, mert ezek a terület korábbi művelési ágára, jellegére utalnak, és eligazítanak abban a kérdésben is, mit érdemes és mit nem oda telepíteni, vetni. Az sem érdektelen a munkaszervezés során, hogy a tsz dolgozója könnyebben megjegyzi, ha a Beretvásba küldik, mintha az 1-esbe.

Sajnálatos ez a névpusztulás, amely a szemünk előtt zajlik. Némi vigaszt jelent számunkra, hogy az utóbbi két évtizedben már igen sok megye összegyűjtötte és nyomtatásban is közzétette valamennyi településéről a földrajzi nevek adattárát. Reméljük, és ebben a hivatalos szervek is segítenek nekünk, hogy nem terjed tovább a szám mint határrésznév, így legalább a fontos, értékes nevek továbbra is megmaradnak a térképeken és a szóbeli használatban.

Balogh Lajos

Szolnok megye földrajzi nevei I.

Szerkesztette: Balogh Lajos, Ördög Ferenc
Jászberény, 1986.

E cím – a megye nevének változtatásával – már típussá állandósult, annak a kiadványsorozatnak révén, amely mint egy óriási, részletes atlasz, folyamatosan feltérképezi egész Magyarországot, összegyűjtve és térképvázlatokra vetítve minden település belterületének és határának névvel jelölt földrajzi pontjait (út, épület, vízfolyás, domb, hegy, erdő, mező, szőlő, dűlő stb.). Rendkívül jelentős e munka, mert hazánk táji arculata, természeti tagoltsága lényegesen átalakult az építkezések, az iparosítás és a nagyüzemi gazdálkodás folytán, s szinte az utolsó órában indult meg az országos méretű „leletmentés" a még élő, de a változásokkal s az idős nemzedékkel együtt kihaló régi földrajzi nevek, helymegjelölések összegyűjtésére, a tudomány és a hagyománytudat számára.

E hatalmas arányú mozgalomban, a terv megvalósításában ma a Dunántúl jár az élen: Zala megye úttörő kötetét (1964) Somogy, Tolna, Vas, Baranya és Komárom követte, de elkészült és kiadásra vár Fejér, Győr-Sopron és Bács-Kiskun megye földrajzi névanyaga is. Szűkebb körre terjedő, helyi gyűjtemények mellett vannak olyanok, amelyeket szervezési vagy anyagi okból járásonként adnak ki (Heves, Veszprém m.).

Ezek sorába tartozik a legutóbbi, Szolnok megyei kötet is: a jászberényi járás 17 városának és községének földrajzi névanyagát dolgozza föl, 9638 adattal. Helységenként tehát átlag 567 név jut. A dunántúli megyékhez mérve kiugróan magas arány a kötet első jellemzője: a jászberényi járás és általában az Alföld jellegzetessége a (kihalófélben lévő) tanyarendszer. A községek helyneveinek nagy tömegét a rendszerint tulajdonosukról megjelölt tanyák adják. E hatalmas névtömeg egyszersmind forrás a jászsági személy- és ragadványnevek feldolgozásához. De tükröződnek a helynevekben a táj felszíni változásai, az egykori gazdálkodási formák, az állattenyésztés múltja és a növényvilág jellege, szokások és hagyományok, egyszóval a történelem. A sok érdekességet rejtő, változatos anyag ösztönzője lehet a nyelvjárási sajátságok, a népi szemlélet és észjárás, a néphagyományok tanulmányozásának is. (Több helyütt feltűnik itt is pl. rejtélyes, vitatott *Bánom* (-kert) és *Halesz* helynév, megoldást várva.)

A gyűjtés megszervezése és a munka gondos közzététele a jászberényi tanítóképző főiskola érdeme.

Kovalovszky Miklós

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

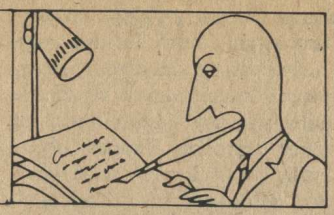

Egy menetjegy – kissé közelebbről

Az új budavári siklónak a Pátria Nyomdában készült menetjegyén, a jegy hátlapján olvasható szöveg első sorában helyesírási hibának minősülő nyomdahiba éktelenkedik: „Érvényes *hegy – vagy lejtmenetben,* egyszeri utazásra." Gondolatjelet látunk tehát ott, ahol kötőjelre lenne szükség. A mondatban ugyanis a *menet* szót elhagyták, ahogy ez szokásos az azonos elő- vagy utótagú összetételek esetében [vö. AkH.[11] 262. c)]. Ezt a hiányt azonban kötőjellel érzékeltetjük, nem pedig gondolatjellel; vagyis helyesen: ... *hegy- vagy lejtmenetben*

*

G. R. írásának közlésre előkészítése során vettem észre, hogy a „tárgyi bizonyítékként" mellékelt jegy előoldalán levő felirattal is baj van.

1. Nem eléggé indokolt a *budavári sikló*-t önálló intézménynek tekinteni, és ezért nagybetűkkel kezdve *Budavári Siklónak* írni, hiszen a nagy BKV-nek csak egy icipici részegységéről van szó, még ha ez nagyon kedves is nosztalgiázó szívünknek.

2. Ha mégis az intézménynévi írásmód mellett döntenénk, akkor: vagy a *Budavári Siklómenetjegy* (kötőjellel!) lenne a helyes írásmód; vagy két sorba kellett volna szedni az előlap feliratát:

Budavári Sikló
Menetjegy

vagy el lehetett volna hagyni a *menetjegy* szót, hiszen a vak is látja, mit tart a kezében, s hogy ne komplikáljuk az írásmódot.

3. De ha már magyarázgatni akarunk (a gyengébbek kedvéért!), és ragaszkodunk a *menetjegy* kitevéséhez, akkor formáljunk mondanivalónkból tisztességes közleményt, ekképpen: *A budavári sikló menetjegye* (vagy: A Budavári Sikló menetjegye). A névelő meg a birtokos személyrag „megspórolása" ugyanis nyelvileg (grammatikailag), a kötőjel „kifelejtése", illetőleg az ügyetlen tördelés pedig helyesírásilag (vizuálisan) teszi egymás mellé villázott szavak halmazává a BKV „kommunikációját".

A sikló képével díszített, semmi más célra fel nem használható

Érvényes hegy — vagy lejtmenetben, egyszeri utazásra.
A jegyet a peronzárón való áthaladáskor érvényesíteni kell.
Kérjük, hogy érvényesített jegyét az utazás befejezéséig őrizze meg, és felszólításra, ellenőrzésre adja át.

BKV

Budavári Sikló menetjegy

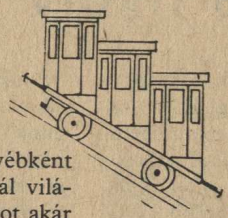

Ára: **10** Ft

menetjegy (10 Ft-ért) egyébként magától is, minden szónál világosabban beszél: a feliratot akár el is hagyhatta volna róla az, aki sem megfogalmazni, sem leírni nem tudta.

A rovatszerkesztő

Ízlés szerint?

Bizony jó világ járhatott a tollforgatókra akkor, amikor még mindent úgy írhattak, ahogyan éppen kedvük tartotta! – sóhajthat fel egy mai diák, ha XV–XVI. századi kézzel írott könyveinkbe tekint. Mert mit lát? Azt, hogy például régen még nem uralkodtak a szóelemek pontos feltüntetését kívánó szabályok, hanem kódexeink másolói többnyire a fülükre, a hallásukra hagyatkozva rögzítették a szóalakokat.

Ismeretes, hogy a zöngés és a zöngétlen mássalhangzók találkozásakor a beszédben a két hang alkalmailag hasonul egymáshoz, ám helyesírásunk ezt a kiejtésbeli módosulást nem jelöli, hanem a szóelemek pontos feltüntetését kívánja meg: *nézte* [e. nészte], *ablakban* [e. ablagban].

Nem így állt azonban a helyzet négyszáz évvel ezelőtt: a jelölés e tekintetben sokkal inkább a kiejtett hangalakot követte. Gyakoriak az ilyen adatok: *ſiralmagban* = siralmakban, *hidben* = hitben, *bethekſeghbe* = betegségbe, *rettekz* = rettegsz, *athatnok* = adhatnók, *feletheſſe* = feledhesse, *wekhetetleneketh* = véghetetleneket. – De feltűnnek már a mai, a szóelemeket feltüntető alakok is; elsősorban az olyan szavakban, amelyek a korban fontosak, gyakoriak voltak, s amelyeknek nyelvi felépítését ezért számon tartották: *zeretetben* = szeretetben, *eghazhoz* = egyházhoz, *jmadkozyk* = imádkozik.

A képzés helye szerinti hasonulás fonetikus jelölésével a kódexirodalom még szintén más utakon járt, mint az általunk megszokott: *iſtembe* = istenbe, *zemvede* = szenvede (de van *zenwedeh* is!), *myndemben* = mindenben, *ommagah* = önmaga (de van *önnönmagah* is!). Vagyis az ilyen esetekben legtöbbször még *m*-et írtak az *n* helyett *b, m, v* előtt, ahogyan hallották, ahogyan ma is kimondjuk az ilyen szavakat.

A teljes hasonulásos szóalakokat is a legtöbbször úgy írták le a kódexek másolói, ahogy hallották őket: *attyok* = atyjok, *anyya* = anyja, *haggyah* = hagyja, *igaſſagerth* = igazságért, *igaſſagba* = igazságba. – De van már a maival egyező *gonozſag* = gonoszság íráskép is.

Az összeolvadásos esetek írásmódjának sem más az úzusa, mint az eddigieknek: *mogiat* = módját, *kezgyed* = kezdjed, *niugogial* = nyugodjál, *kergiek* = kérdjék, *alogy* = aludj; ilyen a rendkívül gyakran előforduló *mongya*. – A „hogy is írjam?" dilemmájára a „túlbiztosítást" választották egyes másolók az itt következő adatok tanúsága szerint: *Adgy* = adj, *fogadgy* = fogadj, *mondġunk* = mondjunk, *maradġunk* = maradjunk. Az ilyen írásmódok már a szóelemzésre való hajlandóságot is mutatják.

A *t, d* végű szavak *sz*-szel és *s*-sel kezdődő toldalékos alakjaiban is a fonetikus írásmód kerekedik fölül: *erčed* = értsed, *roncza* = rontsa, *tarc* = tarts, *acz* = adsz, *byztacz* = biztatsz, *faracagot* = fáradságot. Az *imádság* szó írása viszont ismét csak kevésbé fonetikus, mint egyéb semlegesebb szavaké; így az *imačagot* stb. formák mellett nagy számú *ymadſagat* = imádságát alak is van. A kódexek szövegeiben lépten-nyomon előforduló *szent* szó írásképi rögződése az oka annak, hogy sok a *zentſeges* = szentséges szóelemző írású adat. Érdekes módon a *-szor, -szer, -ször* toldalék eléggé ellenáll a fonetikus törekvéseknek: *Negyedzer, Harmadzor, Maſodzor, egzer.*

A mássalhangzó-kiesések írásbeli regisztrálására szintén lehet példákat találni a kódexekben: *monhaſſa* = mondhassa (persze van azért *mondhatnok* és *monthatatlan* is).

A fentiekből kikerekedő kép aránylag egyértelmű: a mássalhangzó-kapcsolódások törvényszerűségeinek írásbeli jelölésében elődeink sokkal inkább engedtek a hangzós szöveg parancsának, mint a tudatos szóelemzésnek. Szabályokat e korban felállítani nem lehet, a XV–XVI. században helyesírási norma még nem létezett. A helyesírás módja, többek között a fonetikus és a szóelemző írásmód alkalmazásának aránya az író egyén nyelvi tudatára, nyelvérzékére, nyelvi ízlésére volt bízva.

Haader Lea

NYELVÜNK JÁTÉKAI

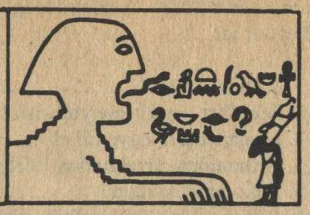

Gondolat a nyelvről

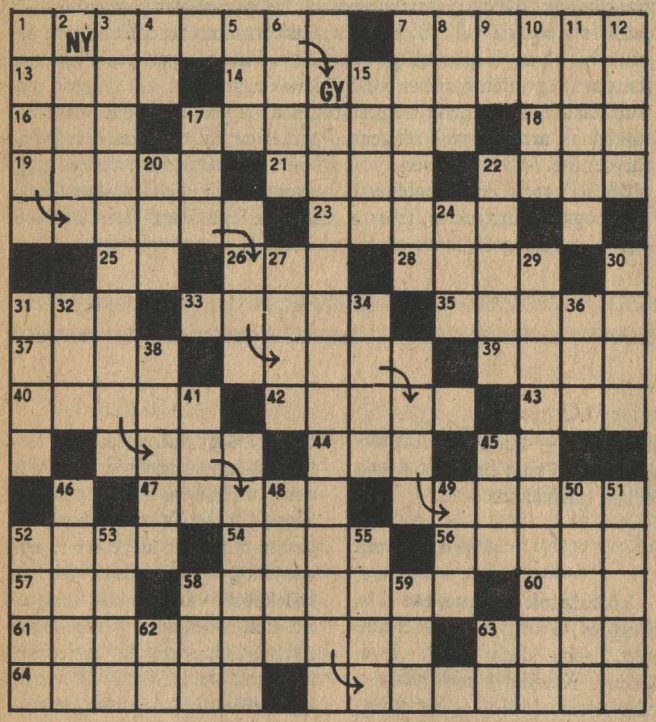

VÍZSZINTES:

1. *Déry Tibor megállapításának első része (zárt betűk: V, E, I, N).* 7. Mitikus indiai király, Visnu földi megtestesitője. 13. Bátran kanalazó! 14. A barna világos árnyalata. 16. Az itteni. 17. Kardpenge jelzője. 18. Észak-Európában gyakori férfinév. 19. Másodikként lelte halálát a Csele-patakban! 21. Parány. 22. Szovjet–román határfolyó. 23. Mario Vargas ...; ismert perui iró. 25. Családtag! 26. Az ittrium és a szelén vegyjele. 28. Afrikai púpos tulokfaj. 31. A többitől elütő. 33. Anna gyakori becézése. 35. Alépitmény jellegű szerkezet. 37. Hányadost megállapit. 39. Kapuvárhoz tartozó község. 40. Fontos testrész. 42. Még abban a huszonnégy órában. 43. Import olaj! 44. Kairó a fővárosa. 45. Harmadrész! 47. Cseh születésű amerikai zeneszerző, Dvořák tanítványa (Rudolf). 52. Üdülőhely a Fertő tó közelében. 54. Bölcs fiú! 56. Klasszikus művek szerzője. 57. Mátka. 58. Spanyol tartományi székhely lakója. 60. Északi váltópénz. 61. „Forgolódnak a tőkés ..., / csattog világot szaggató foguk." (József Attila) 63. Hibáztat. 64. Harcias hölgy.

FÜGGŐLEGES:

1. *A megállapítás második része (zárt betűk: Y, N, G, Y, O).* 2. A Balti-tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban. 3. *A megállapítás harmadik, befejező része (zárt betűk: R, E).* 4. Gólszerzéssel próbálkozik. 5. Hazai szappanmárka. 6. A Nana irója. 7. Fémbevonattal tesz ellenállóvá. 8. Írói végzet! 9. Ugyancsak. 10. Számnévi határozórag. 11. Krokodilok lakta folyó! 12. Svájci-francia iró (Claude). 15. Fogkrémmárka. 17. Rövidités egykori cégtáblákon. 20. Rjazany folyója. 22. Picasso személyneve. 24. Tenger, angol földrajzi nevekben. 27. ... Viscosa; nagy olasz vegyipari vállalat. 29. Aránytalanul magas jövedelem forrása. 30. Éter és alkohol gyöke. 31. Ruhát tisztító. 32. Többes száma egy másik szó egyes számú alakja! 34. Neves román labdarúgójátékvezető. 36. Török férfinév. 38. A francia kártya egyik színe. 41. A vanádium és a prazeodímium vegyjele. 45. Könnyűfém rövid neve. 46. Medence és folyó Kínában. 48. Air ...; légipostával továbbitandó. 49. Az olasz „MRT". 50. Lakomán részt vesz, régiesen. 51. Fonalat erősítő. 52. Kislányok játékszere. 53. Autant-...; francia filmrendező (Claude). 55. Számszerű tény. 58. Középkori bencés apát, zeneteoretikus. 59. Bizalmas beleegyezés. 62. Mozgásban van! 63. Fejetlen boy!

Pontozó

Először is az 1986. évi 2. számunkban közzétett rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Játék a vegyjelekkel. 1. Paks (Pa+K+S). 2. Acsalag (Ac+S+Al+Ag). 3. Perkupa (P+Er+K+U+Pa). 4. Karcag (K+Ar+C+Ag). 5. Monok (Mo+No+K). 6. Balatonaliga (B+Al+At+O+Na+Li+Ga).

II. Író és műve. 1. *Néma* 2. *Évszak* 3. *Minerva* 4. *Egres* 5. *Tegez* 6. *Hatvanhat* vagy: *Hét* 7. *Ló* 8. *Ágai* Adolf 9. *Satrafa* 10. *Zsoldkönyv* 11. *Légi* 12. *Ókor* 13. Hajrá 14. Harag (Összeolvasva a megfelelő betűket: Németh László: Akasztófavirág)

III. B*K*. Bár szinte hihetetlen, mintegy negyven olyan szóalak van nyelvünkben, amely megfelel a feltételeknek. Íme: baka, bak-e (hiszen az *-e* kérdőszócska hozzákapcsolódik az előtte álló szóhoz), baké, baki, bakk (a baccarat nevű hazárd kártyajáték bizalmasabb neve), bakó, bákó (néhány nyelvjárásban a. m. bamba, együgyű), bakú (pl. ez a legerősebb bakú kecskenyájunk), béka, béke, bekk (a hátvéd angol eredetű neve), békó (a béklyó népies-régies alakja), bika, bikk (a bükk népies alakja), boka, bóka (csüdfű), bók-e, bóké, boksz, bókú, (pl. a legszebb bókú férfi), bökd, bök-e (vagy böke; mivel a hangsor azonos, ez csupán egynek számít), böké, böki, bökj, bökő, böksz, buka, buká, bukd, buki (a bukmékerek bizalmas becézése), buké, búké (pl. az örömök ideje elmúlt, következik a búké), bukj, bukó, buksz, büke (vagy bűke: a Balaton környékén egy halfajtának a neve), büki (Bük község lakója), bükk. S ebben a listában nincsenek is benne az olyan alakok, amelyek valamilyen szempontból vitathatók, pl. báké (= bácsiké), béké (vagyis B betűké), bőké (helyesebben: bőveké) stb.

IV. „Neves" tárgyak. 1. Zserbó 2. Szendvics 3. Makadám 4. Rekamié 5. Bilgeri 6. Raglán 7. Bédekker 8. Sziluett 9. Priznic

V. Rácz Olivér a nyelvről. A nyelvkészség és a gondolkodás egymástól elválaszthatatlan fogalmak.

A legalább 90 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek 100–100 forint értékű könyvutalványt: Bajor Jenő, Budapest, Tinódi u. 4. (1095); Balatoni Endre, Pécs, 2-es posta (7602); dr. Berta Mária, Szolnok, Dr. Csanádi krt. 15–17. I. 10. (5000); Gánóczy Gábor, Csehszlovákia, Kassa (Košice), ul. kpt. Nálepku 11. (040 01); Géczi Andrea, Eger, Berzeviczy G. u. 25. (3300); Képes Gáborné, Mátészalka, Bajcsy u. 27. (4700); Kohut Tiborné, Budapest, Varga Gyula András park 8/a IX. 58. (1149); Rozsnyai József, Szeged, Keresztöltés u. 14/A II. em. 12. (6723); Tantestületi Rejtvényfejtő Közösség, Szeged, Április 4. útja 8., 1. sz. Gyakorló Általános Iskola (6701); Zimányi László, Encs, Petőfi út 49/b (3860).

A Pontozó új feladatai

I. **Egy szóból négy helynév.** Hat szócsillagábrát közlünk. Olvasóinknak mindegyik csillag belsejébe egy-egy olyan szót kell beírniuk, amelyhez elő- vagy utótagként hozzákapcsolhatók a csillag négy sarkát alkotó szavak, mégpedig úgy, hogy minden esetben valóságos, létező helyneveket kapjunk. Mivel az eredmény összesen 24 helynév lesz, a helyes megoldásért 6 · 4, azaz 24 pont jár.

Szeg	Darány	Hermán
1. Leány ☐ palota	2. Tompa ☐ falu	3. Szamos ☐ halom
domb	család	erdő

Imre	Kertész	Ló
4. Döbör ☐ község	5. Duna ☐ csép	6. Nagy ☐ fülöp
kő	becse	falu

II. **Sesegés.** Ezúttal nem a selypes beszédre utalunk ezzel a hangutánzó szóval, hanem a *se* tagadószóra, ugyanis rejtvényünk ezzel kapcsolatos. Olvasóink bizonyára jól tudják, hogy ez a *se* elég gyakran párosával fordul elő, pl. nem néz *se jobbra, se balra; se több, se kevesebb.* Nos, feladványunkban meghatározások, értelmezések alapján kell rátalálniuk bizonyos olyan kötött szókapcsolatokra, amelyekben ott van a *se* páros kötőszó. A helyes megfejtésért egyenként 2, összesen tehát 20 pont jár.

1. Íztelen, rossz: .....
2. Mindkét remélt esélytől, haszontól elestünk: .....
3. Magányosan, egyedül él: .....
4. Érthetetlen, értelmetlen (történet): .....
5. Soha nincs nyugta: .....
6. Minden bevezetés nélkül, váratlanul: .....
7. Eltűnt, nyoma veszett: .....
8. Nagyon sok van belőle: .....
9. Egyáltalán nem kívánja, sőt irtózik tőle: .....
10. Nem akar vége szakadni: .....

III. **Idegen szavak – betűcserével.** Mivel az idegen szavakat kevésbé ismerjük, mint anyanyelvünk más szavait, sokan összetévesztik közülük a hasonló hangzásúakat: az *adaptál*-t az *adoptál*-lal, a *passió*-t a *passzió*-val stb. Rejtvényünkben most szándékosan mutatunk be olyan idegenszó-párokat, amelyeknek tagjai csak egyetlen hangban, egyetlen betűben különböznek egymástól, ám teljesen más tőről fakadnak. A közölt meghatározások alapján olvasóink bizonyára rátalálnak arra a nyolc idegenszó-párra, amely egyúttal e rejtvény megfejtése. Mivel összesen nyolc szópárt kell beküldeni, a teljes megoldás 16 pontot ér. (Megfejtésük helyességének ellenőrzésére eláruljuk, hogy a szópárok új, tehát a „második lépcsőben" beírt betűiből egy furcsa hangszer neve olvasható össze.)

Operaslágerek. Leporis Lajosné budapesti levelezőnk – 1066 Zichy Jenő u. 35. – hibáztatja ezt a szóösszetételt.

Az *Operaslágerek* műsorcím valóban szokatlan, de nem kifogásolható. A *sláger* szó nemcsak a népszerű könnyűzenei számokat jelöli, hanem jelentéskörében ennél jóval tágabb. Használatos a kelendő, divatos, rendszerint olcsó árucikkek jelzőjeként is. Aztán mondhatjuk például a ruhadivattal kapcsolatosan azt, hogy valamilyen viselet, színárnyalat *az idei év slágere*, s ugyanígy egy idény igen kapós, divatos könyvújdonságára is. De bármilyen más, népszerű, sokakat vonzó, sokak által ismert és kedvelt dolog – így egy-egy fülbemászó, sokaknak kedves operarészlet is – nevezhető *sláger*-nek, illetőleg *operaslágernek*.

Felde Györgyi

Kies, kietlen. Doroszlai Elekné – 5231 Fegyvernek, Vajda u. 2. – észrevételeire a következőket mondhatjuk:

Írásos emlékeinkben a *kietlen* szerepel először (1259); melléknévként: 'kopár, zord, elhagyott (főként táj)'; 'csúnya'. Hamarosan tágul a jelentése: Dugonicsnál 'igen nagy', Bessenyeinél 'élvezhetetlen', Vörösmartynál 'iszonyú', másutt: 'örömtelen, reménytelen'. Főnévként: 'pusztaság', határozószóként pedig: 'ormótlanul, kegyetlenül'. A *kies* első ízben a XV. században jelenik meg: 'barátságos, kedves', 'kellemes, viruló, üde (táj)', de már a XVIII. sz.-ban új tartalom is tapad hozzá: 'lakatlan, elhagyott' (talán a *kieső* szóból tévesen). Mikes Kelemennél találjuk: „Gondolom, hogy holnap idehagyjuk ezt a puszta, *kies*, szomorú lakóhelyet." A nyelvújítás feleleveníti a szót, s mindkét értelemben használja. Berzsenyi: „Élte *kies* tavaszán kora sírt hány ifjú talála" (= szelíd derűt árasztó); Kölcsey ellenkezőleg: „És más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és más keblű nép; S szebb arcot ölt e föld *kies* határa, Hogy kedvre gyúl, kis bájkörébe lép" (= elhagyott, elnéptelenedett). Tehát mindkét jelentésben találkozunk vele.

Egedy Mária

Vállalatok elnevezése Dr. Hasznos György – 1165 Budapest, Zsélyi Aladár u. 23. – levelében a Közületek névdivatja c. cikkünkhöz (1986/1.) fűz egyetértő, érdemleges kiegészítő megjegyzéseket. A hosszú, tekervényes cégneveket nemcsak a „divat" szüleményének tartja: hivatkozik arra, hogy hivatalos rendelet szerint a vállalatok nevében pontosan föl kell tüntetni tevékenységük jellegét és termékeik körét; a régi, hagyományos cégnevek azonban megmaradhatnak. Így és ezért születtek különféle öszvér elnevezések és megjegyezhetetlen névkígyók, belőlük pedig kényszerű, nyelvtörő, sokszor megfejthetetlen rövidítések. Ráadásul mindezt bonyolították az átszervezések, egybevonások, „profil"-változások.

Levélírónk egyetért azzal, hogy a vállalatelnevezéseket bejegyző hatóságnak legyen joga ezeknek felülbírálására a helyes magyarság és közérthetőség szempontjából is, s csak a minden tekintetben megfelelőket engedélyezzék. Szükség esetén nyelvész szakember döntsön. Az engedélyezési vélemény pedig legyen törvényszerű követelmény. Talán egyszer győz az értelem – írja Dr. Hasznos György.

Reménykedést keltő örvendetes hír, hogy június közepén tartott megbeszélésükön Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára és Juhár Zoltán belkereskedelmi miniszter egyetértett abban, hogy – nyelvünk védelme érdekében – az üzleteket magyarul kell elnevezni, s az idegen nyelvű elnevezések terjedését meg kell akadályozni, ill. vissza kell szorítani. A népfront helyesli, hogy erről a belkereskedelmi törvény is rendelkezzék.

E javaslatot megtoldanánk azzal, hogy ne csak a boltok idegen elnevezésének tilalmát, hanem a magyar vállalatnevek rendszabályozását is foglalják törvényerejű határozatba. De a végrehajtás következetességétől függ minden. Hivatalos rendelkezések hatékonyságára pedig, sajnos, sok a negatív példa.

Majoros Mihály

(A belkereskedelmi törvény rendelkezésére következő számunkban visszatérünk. – A szerk.)

Balkán-háború – balkáni háború. Bíró Gyula – 1096 Budapest, Ernő u. 30. – levelében a következőket írja:

„A Balkán-félszigeten lezajlott háborúról szólva kétféle kifejezésváltozattal lehet találkozni: 1. *balkáni háború;* 2. *Balkán-háború.* Úgy gondolom, hogy az előbbi, a jelzős szerkezet fejezi ki pontosabban a tartalmat, azt, hogy a háború „helyszíne" a Balkán-félsziget volt.

1. Labdacs: .....
Furulya: .....
2. Rosszmájúság: .....
Karhatalmi szervezet: .....
3. Gyengélkedő: .....
Olasz gesztenye: .....
4. Díszítőelem: .....
Szóáradat: .....
5. Ókori főember: .....
Tartóoszlop: .....
6. Tojásdad: .....
Szóbeli: .....
7. Szemfényvesztés: .....
Rögeszme: .....
8. Érdekszövetség: .....
Báli cilinder: .....

IV. **Író és műve.** Tessék válaszolni az itt következő meghatározásokra! Helyes válasz esetén a szavak kezdőbetűi az írót, utolsó betűi pedig egyik művét idézik. Megfejtése 20 pont.

Fogával tép: .....
A fejlődés legfelső fokán áll: .....
Verdi-opera: .....
Nehéz súlyt visz: .....
Muzsikával kapcsolatos: .....
Az utóbb ellentéte: .....
Dunántúli röghegység: .....
Vérrokon: .....
Származás: .....
Gyér: .....
Mókus: .....
Erdélyi szél: .....
Orosz uralkodó: .....

V. **Déry Tibor a nyelvről.** Kiváló írónk, Déry Tibor negyven évvel ezelőtt, 1946. augusztus 7-én előadást tartott a rádióban ilyen címmel: „Van-e szükség nyelvművelésre?" Keresztrejtvényünk vízszintes 1., valamint függőleges 1. és 3. sorában ebből az előadásból idézünk egy gondolatot. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont)

*

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 105 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 90 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1987. február 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra ne felejtsék el ráírni rovatunk címét is: Pontozó!

Minden olvasónak jó szórakozást kívánnak a közreadott rejtvények szerzői:

Bódi Béla (III.)
Grétsy László (II.)
Neumann Edit (I.)
Rózsa Ibolya (IV.)
Schmidt János (V.)

A *Balkán-háború* kifejezés nemcsak arra utal, hogy ez a háború a Balkán-félszigeten folyt, hanem arra is, hogy *a Balkán-szövetségbe tömörült államok* – Szerbia, Bulgária, Görögország, Montenegro – nemzeti felszabadító harca volt Törökország ellen. Ezért – véleményem szerint – ez a pontosabb, a gyakrabban és hivatalosan is használt forma, nem pedig a *balkáni háború.*

T. Urbán Ilona

Könyvbolt – könyvesbolt. Kerényi Sándor – 3501 Miskolc, Pf. 355 – érdekes levelét köszönjük.

A *könyvbolt – könyvesbolt* nem az egyetlen olyan típusú szóösszetétel, amelynek két változata van. Sőt az sem ritka, hogy ugyanaz az előtag vagy utótag más összetételekben más és más alakot vesz föl; hogy melyiket a lehetséges változatok közül, azt a nyelvszokás dönti el. Csak kapásból említünk néhány ilyen szóalakot: *ruhaszekrény, ruhafogas,* de: *ruháskosár; édességbolt, játékbolt, italbolt, húsbolt,* de: *órásbolt, könyvesbolt; homokzsák, kenyérzsák, szalmazsák,* de: *liszteszsák, pénzeszsák.* Előfordul, hogy egy szónak két változata él ugyanabban a jelentésben, például: *karszék – karosszék,* és lehetséges az is, hogy az eltérő változatok eltérő jelentést vagy jelentésárnyalatot hordoznak, például: *kincstár – kincsestár, levéltár – levelestár.* Annak természetesen semmi akadálya sincs, hogy Ön tetszése szerint inkább a *könyvbolt* szót használja a megszokott *könyvesbolt* helyett, mivel a rövidebb változat sem hibás; a közhasználatú és szótárazott forma azonban mégiscsak a *könyvesbolt.*

Felde Györgyi

Mienk – mienké. Kár, hogy Zöldy Gabriella levélírónk – 1024 Budapest, Mártírok útja 38. – régi példákat küldött be. Ezeket sajnos már nem tudjuk felhasználni. Pedig érdekesek, egy igen gyakori hibát tükröznek. Azt ugyanis, amikor a birtokos névmáshoz *(enyém, tied, övé, mienk, tiétek, övék)* még egy birtokjelet *(-é)* is hozzátesznek, s így jön létre az *enyimé, tiedé, övéjé, mienké, tieteké, övéké.* Az utóbbi alakoknak az előbbiek helyett való használata nyelvjárási jellegzetesség. Van azonban olyan helyzet, amikor ez utóbbiak a helyes alakok. Például a következő mondatban: „Az a kémény nem a ti *házatoké,* hanem a *mienké (tieteké, övéké* stb.)". Nem tévesztendő össze ezzel: „Nem a ti házatok ez, hanem a *mienk.*"

Balogh Judit

Szórakozik. Dániel Ernő –4032 Debrecen, Nagyerdei krt. 76. – újabb levelét köszönjük. Ismét érdekes kérdést vetett fel.

Mai nyelvhasználatunk szerint a *szórakozik* igének valóban csak egyirányú jelentései vannak, mint A magyar nyelv értelmező szótára tanúsítja: 1. kellemesen tölti idejét; 2. kedvtelést jelentő foglalatosságot űz; 3. derül, nevet valamin; 4. nem dolgozik, henyél; 5. (régies) enyeleg; 6. nem gondol valamely határozott dologra, hanem új benyomásainak engedi át magát. Származékszavai is ilyenek: *szórakoztat, szórakoztató, szórakoztatás, szórakozóhely* stb.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez nem volt mindig így. Eredetileg közömbös hangulatú szó volt, és ellentétes határozókkal egyaránt szerepelhetett. Az ótörök *szór* igéből (kivet, hullat; mondogat; pazarol; eloszlik) készült ugyanis a nyelvújítás idején ez a visszaható igeképzős alak a német „sich zerstreuen" mintájára, s csupán annyit jelentett: elszórja, szétszórja magát, azaz idejét tölti. Visszautal rá a ma is szokásos kérdés: Hogy *szórakoztál* tegnap este Kisséknél? S a válasz lehet: jól, remekül, ill. rosszul, nem valami jól, sehogy, az igét pedig odaértjük. De a lefelé minősítő határozókat soha nem mondjuk ki a *szórakozik* igével együtt. – Hasonlóan alakult *mulat* szavunk is, amely a *múlik* műveltető alakja, s ugyancsak az idő eltöltését, elmúlatását jelentette. Balassi vitézei például harci játékokkal *múlatták* szabad idejüket, de még Vörösmarty híres sorában is („Ez jó *mulatság,* férfimunka volt") elsődlegesen a jól, azaz tartalmasan, értékesen eltöltött életet fejezi ki, amely természetesen nemes szórakozás is volt.

Egedy Mária

Nikolo. Máriássy Mária – 3508 Miskolc, Segesvári u. 2. – levelében arról ír, hogy a tanács illetékesei nem járultak hozzá a címül írt név anyakönyvi bejegyzéséhez. Vajon miért nem? – kérdezi –, hiszen a név női párja, a *Nikola* a Magyar utónévkönyvben anyakönyvezhető névként szerepel.

Egy régi magyar személynév mellé csak akkor veszünk át egy újabb keletű idegen megfelelőt, ha a régi magyar név hangulati értéke veszít az erejéből, vagy ha az idegen név közkeletű. Így került a *Janka* mellé az újabb *Johanna,* s ezért maradt meg a *Győző* mellett a gyakori és egyébként régebbi *Viktor.* A *Nikolo* és a *Miklós* név viszonyáról ezt nem lehet elmondanunk. A *Miklós* névnek változatlanul jó a hangulati értéke. Ez az oka annak, hogy a *Nikolo* nevet nem lehet anyakönyvezni, csupán magyar megfelelőjét, a *Miklós*-t. (Megjegyezzük: a *Nikola* a *Miklós* női párjaként került bele a Magyar utónévkönyvbe.)

Ladó János

Megbolydul. Nagy Attila – 5000 Szolnok, Vak Bottyán u. 11. – véleményében nem osztozunk.

Mi nem tartjuk durva hibának a *megbolydul* szó használatát a

szokatlan időjárás leírásában. Mivel az ige mozgolódást, kavarodást, szinte fejetlen zűrzavart jelent, átvitt értelemben használhatjuk másra is, mint állati vagy emberi tömeg jellemzésére. Így az időjárás szokatlan változékonyságának a leírására is.

Balogh Judit

Kilián György – Killián György. Győri Mária – 2747 Törtel, Kinizsi út 5. – arról érdeklődik, hogy a munkásmozgalom ismert alakjának a neve melyik változatában írandó.

A *Kilián – Killián* név írásában nagy ingadozás tapasztalható, tarka képet mutatnak a források. A Magyar életrajzi lexikonban (1967) a *Kilián* a főváltozat, a *Killián* másodikként szerepel. A Munkásmozgalom-történeti lexikon (1972) a *Killián*-t adja meg első, a *Kilián*-t második alaknak. Az Új magyar lexikon (1961) és a Kislexikon (1968), valamint az Utcák, terek, emberek c. kiadvány (1973) csak a *Kilián* írásmódot tünteti fel. Ebben az ellentmondásban igen nehéz rendet teremteni. Ha mégis döntenünk kell, a Nyelvművelő kézikönyv szócikkére támaszkodva a *Killián* változatot részesítjük előnyben. A levéltári kutatások ugyanis újabban kideritették, hogy ez a családnév helyes formája.

Felde Györgyi

(De) rég láttalak! – (de) rég nem láttalak! Dr. Mándoki Pál – 1201 Budapest, Berkenye sétány 1. – levelében arról érdeklődik, hogy a találkozásokkor gyakran elhangzó s a címben jelölt kifejezésváltozatok közül melyik a helyes.

Mindkét kifejezésforma – a tagadószó nélküli és a *nem* tagadószóval alkotott – egyaránt helyes, kifogástalan. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a *rég* határozószónak két jelentése van:
1. hosszú idővel ezelőtt, régen;
2. hosszú idő óta, régóta. A tagadószó nélküli változatban első jelentésében használjuk a *rég* szót (*rég láttalak* = már régen láttalak), a tagadószós változatban pedig második jelentésében (*rég nem láttalak* = régóta nem láttalak). – Egy harmadik, kevésbé ajánlatos formát is hallhatunk sokszor, a *régen láttalak* és a *rég nem láttalak* kereszteződésével keletkezett *régen nem láttalak* változatot. Ez utóbbit csak akkor fogadhatjuk el, ha 'egykor, régebben nem láttalak (de most látlak)' jelentésben használják. A *rég láttalak* ~ *rég nem láttalak* változataként azonban zavaró, kerülendő forma.

T. Urbán Ilona

Mafia – maffia. Rőszler István levelezőnknek – 8900 Zalaegerszeg, Kosztolányi u. 7. – igaza van. A legtöbb nyelvben megvan a *mafia – maffia* kettősség (angol: *mafia, maffia;* német: *Mafia, Maffia;* francia: *mafia, maffia;* olasz: *mafia, maffia).* Hozzánk a szicíliai olaszból érkezett, ott is megtalálható mindkét írású forma. Jelentése: hősködés, hencegés, vakmerőség. A Pallas lexikonban *mafia* szerepel. Két *f*-fel 1895-ben tűnik fel először Kelemen Idegen szótárában. Nem tudjuk, miért ez a változat maradt meg nálunk. Talán azért, mert mi a fonetikus írásra törekszünk, s a két magánhangzó között lévő mássalhangzót gyakran hosszan ejtjük (okosan, együtt). Így egy hibalehetőséggel kevesebb van. Másrészt: az olaszok ebben a szóban a rövid *á*-t hangsúlyozzák: *máfia*; mi ehelyett hosszú *f*-fel ejtjük a szót.

Egedy Mária

Somló – Somlyó. Bakos Gyula – 1153 Budapest, Eötvös u. 124. – kérdésére a következőket válaszoljuk:

A *Somló* névnek *Somlyó* változata is kifejlődött. Nyelvileg mindkettő helyes, de hogy melyik község melyik névváltozatot viseli, az a hivatalos névhasználattól függ. Az Ön által említett hegy neve valóban *Somló,* nem pedig *Somlyó,* a bor pedig *somlói* vagy *somlai,* nem *somlyai.* De például a *Szilágysomlyó* községnév az *ly*-os formát őrzi.

Ladó János

Meggratulál. Váczi Kálmánné – 1108 Budapest, Dombtető u. 2. – levelét köszönjük, de tiltakoznunk kell a magyartalanság vádja ellen! Rosszul ítéli meg a *meggratulál* szót. Már Jókai használta ezt a formát (erről tanúskodik az értelmező szótár IV. kötetében az említett címszó). Erre a formára is szükségünk van, ha tárgyas igét kell keresnünk mondanivalónkhoz. Gondoljon például a Himnusz sorára: „*Megbűnhődte* már e nép a múltat s jövendőt". Így lehet a *céloz* tárgyas párja a *megcéloz valamit,* a *fellebbez*-é a *megfellebbezi* az ítéletet, a *koplal*-é ez: *megkoplal* valamit stb.

Reméljük, példáinkkal meggyőztük Önt.

Felde Györgyi

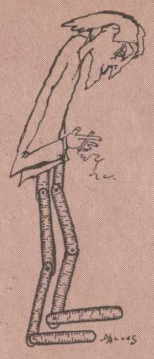

Colos

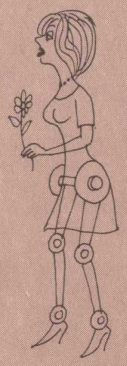

Jó az alváza

Dallos és Kaján szótára

„Ki vagyok akadva!"

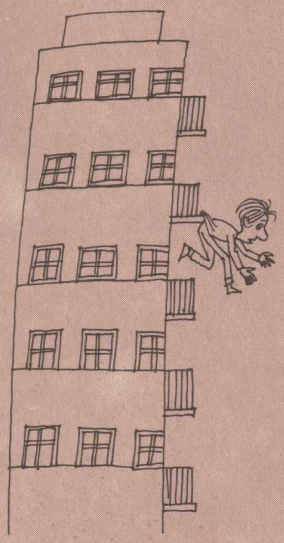

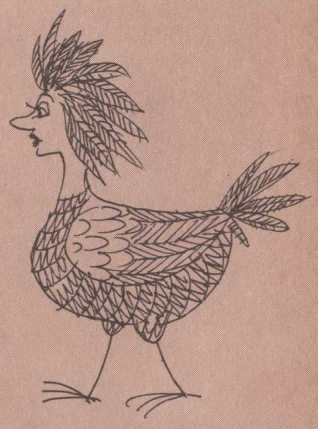

A cserekakasok legyűrték a bágyadt ördögöket

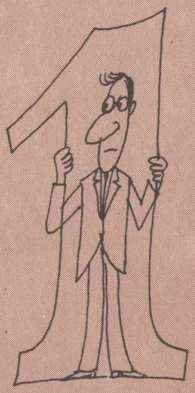

„Egy az egyben"

Vízagyú